

Károlyi Júlia

A KASZÁRNYATELEP

Bevezetés

Az alábbi munka egy kutatás tapasztalatait foglalja össze, amelynek keretében egy kelet-magyarországi város cigánytelepén élő közösségben végeztünk terepmunkát változó intenzitással másfél éven keresztül.¹

Magyarországi cigány közösségek antropológiai kutatása

A kutatás kontextusának felvázolásához megkísérlem röviden összefoglalni, mi történt eddig és mi történik jelenleg a kulturális antropológiai cigánykutatás terén Magyarországon. Ehhez részben saját ismereteimre, elsősorban pedig Prónai Csaba vonatkozó publikációjára hagyatkozom (Prónai 2003).

Az antropológiai cigánykutatások kezdete Magyarországon Michael Sinclair Stewart brit antropológus munkásságához köthető. Stewart 1984-85-ben végezte kutatómunkáját, amikor családjával együtt 15 hónapra beköltözött az általa Harangosnak elnevezett Heves megyei város egyik cigánytelepére. 1987-88 során megjelent írásaiban, majd *Daltestvérek – Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon* (Stewart 1994) című kötetében terepmunkája tapasztalatai nyomán felvázolja a vizsgált közösség ethoszát és kulturális rendszerét, illetve levéltári kutatásaira támaszkodva igyekszik egy tágabb társadalmi-történeti perspektívában is elhelyezni a harangosi cigányokat, különös tekintettel arra, milyen mechanizmusok segítségével tudott a közösség fennmaradni a szocialista állam keretei között. *The Time of the Gypsies* című későbbi könyvében tágabb elméleti és regionális kontextusba helyezve elemzi korábbi terepmunkája tapasztalatait. (Stewart 1997)

Horváth Kata és Kovai Cecília kulturális antropológia szakos hallgatókként három hónapot töltöttek egy romungró közösségben, ahová azóta is visszajárnak. Munkájuk azért is úttörő jelentőségű, mert ők az elsők, akik magyar anyanyelvű cigányok között végeztek antropológiai szemléletű kutatást. Számos rövidebb publikáció mellett eddig közreadtak egy nagyobb lélegzetű esettanulmányt, amely az MTA Kisebbségkutató Intézet évkönyvében jelent meg. (Horváth 2002, Kovai 2002)

Hajnal László Endre fotóművész és kulturális antropológus, aki egy jómódú budapesti oláh cigány közösség körében végzett résztvevő megfigyelést, majd amikor az általa kutatott cigányok egy része Kanadába ment, az International Organization of Migration támogatásával maga is elkísérte őket. Szem előtt tartva az antropológia holisztikus szemléletmódját, igyekezett a migrációt a vizsgált közösség kultúrájának kontextusában vizsgálni. (Hajnal 2000, 2002)

Járóka Livia és Fran Deans a londoni University College PhD ösztöndíjasai, akik magyarországi cigány közösségekben végzett terepmunka alapján írják disszertációjukat, témavezetőjük pedig Michael Stewart.

---

¹ A földrajzi- és személyneveket nem adjuk meg vagy megváltoztattuk. Ezt egyrészt az indokolja, hogy a terepen végzett megfigyelések a mindennapi élet olyan intim részleteit is érintik, amelyeket nevesített közreadása sérthetné az érintettek emberi méltóságát és személyiségi jogait; másrészt egy marginalizált helyzetben lévő kisebbség életét vizsgálva olyan viselkedéseknek is nagyobb eséllyel lehetünk tanúi, amelyeket a többségi ideológia stigmatizál vagy kriminalizál és így nyilvánosságra hozataluk hátrányt jelenthetne adatközlőink számára.

Az ELTE Kulturális Antropológia Tanszék égisze alatt jelenleg is több cigány közösségben zajló kutatás folyik. Koronczai Barbara budapesti zenész cigányok között végez kutatást, Pálos Dóra egy Zala megyei beás közösségben dolgozik, Puskás Balázs egy vegyes romungró és oláh cigány településen szerzett tapasztalatairól számolt be, Nagy Péter pedig a bagi cigánytelepen végzett négyhónapos terepmunkájának eredményeit dolgozza fel jelenleg is. Horváth Henriett szintén a bagi cigányokról írta felvételi dolgozatát kulturális antropológiából. Hargitai Dávid vizuális antropológiával foglalkozik, tavaly benyújtott szakdolgozatához romungrók egy csoportját tanította fényképezni.

Egyes rokon szakterületeken, a szociológia, a nyelvészet és az etnomuzikológia terén is születtek és születnek olyan munkák, amelyek bizonyos mértékig antropológiai látásmódról árulkodnak, mint Fleck Gábor, Durszt Judit, Neményi Mária, Réger Zita, Kovalcsik Katalin vagy Kertész Wilkinson Irén egyes írásai, illetve az MTA Kisebbségkutató Intézetében jelenleg zajló, az oláh cigány nyelvi asszimilációval foglalkozó kutatás, amelynek előkészítésében Prónai Csaba személyében antropológus is részt vett.

I. Eszköz és módszer

1. A kutatók

Harmadéves antropológia szakos hallgatóként kezdtem a terepre járni, férjemmel, aki akkor végzős szociológus volt. Ez a tény több szempontból is jelentőséggel bír: házaspár mivoltunk természetesen befolyásolta a közösségben elnyert státusunkat, míg eltérő de mégis rokon elméleti háttérünk befolyásolta a kutatás fókuszának, illetve prekoncepcióinknak a ki- és átalakulását. Az első kérdéssel egy későbbi alfejezetben kívánok bővebben foglalkozni, az alábbi 2. pontban azonban áttekintek egyes előfeltevéseket, amelyekkel a kutatás során éltünk és amelyekre bevallottan jelentős hatást gyakorolt a magyarországi cigánysággal foglalkozó kortárs szociológiai diskurzus.

2. Definíciók és előfeltevések

“Egy hiteles etnográfiai munka beszámolójában a szerzőnek a kezdet kezdetén közölnie kell azt, hogy miről szándékozik értekezni, melyik embercsoportról, valamint a helyről, ahol ez az embercsoport él. Az általa kutatott embercsoportot meg kell neveznie, és a továbbiakban ezen a néven kell rá hivatkoznia.” (Piasere 2002 : 215)

Fentebb azt állítottam, hogy ‘cigányok’ között végeztünk terepmunkát, nem kezdhetem el azonban beszámolóm érdemi részét anélkül, hogy érinteném az itt felmerülő definíciós problémákat: ki minősül ‘cigánynak’ és egyáltalán ki az, aki megmondhatja, ‘minek’ minősül valaki.

Az etnikai besorolás egyes módszertani kérdései

Az etnikai hovatartozás megállapításánál meg kell különböztetnünk az önbesorolást és a külső besorolást. Az előzőn azt értjük, amikor egy egyén vagy közösség maga nyilatkozik arról, milyen etnikai csoporthoz tartozónak vallja magát, míg a második esetben a besorolást a külvilág végzi el. Ez utóbbi a cigány csoportok esetében a gyakorlatban háromféle dolgot szokott jelenteni: a kutatást végző személy az adatfelvétel részeként etnikus címkével látja el a kutatás alanyait; vagy a kutató a mintavétel módszerének meghatározásakor eldönti, milyen ágensek besorolására fog hagyatkozni a továbbiakban, amennyiben ‘cigányokat’ kíván vizsgálni. "A harmadik lehetséges megközelítés szerint cigány az akit a cigány közösség cigánynak tart. Ez a megközelítés eddig egyetlen országos kvantitatív kutatásban sem szerepelt, néhány regionális példát azonban találtam (Ózd és környéke, Bács-Kiskun megye), ahol a

mintavétel leírásából arra következtettem, hogy gyakorlatilag ennek a definíciónak megfelelően jártak el a kutatás tervezői (Delphoi Consulting, 1999, Hajdu, 1992)." (Simon 2002 :15).

Az elmúlt évtizedek szociológiai jellegű kutatásai között mind a külső, mind az önbesorolásra találunk példát. A Kemény István és munkatársai által vezetett két országos reprezentatív cigányvizsgálat esetében a 'környezet' véleménye érvényesült: "Az 1971-es kutatásban azokat a személyeket soroltuk a cigányok közé, akiket a nem cigány környezet cigánynak tekint. Ugyanezt a mintavételi elvet követtük az 1993-94-es adatfelvételben is." (Kemény 1997: 645). Egy 2000-ben zajlott, hat országra kiterjedő szegény- és cigányvizsgálat során a kutatás első és második fázisában a kérdezőbiztosoknak kellett nyilatkozniuk arról, cigánynak tartják-e a megkérdezettet. (Csepeli és Simon 2003: 9). A 2001-es magyarországi népszámlálás kérdőívének kitöltési útmutatójában pedig ez állt: "az összeírt személy *minden befolyástól mentesen* ... azt a nemzetiséget jelölje meg, amelyhez tartozónak érzi, *érzései alapján vallja magát*." (KSH 2002: 8, kiemelés az eredetiben).

Könnyen belátható: azt, hogy egy adott kutatás kit vagy kiket, illetve a megkérdezettek mekkora hányadát minősíti cigánynak nagyban függ attól, melyik módszer mellett kötelezik el magukat a kutatók, mivel azok mindegyike más-más módon fogja befolyásolni (torzítani?) a válaszokat. A külső besorolás esetében mindenképpen problematikus azoknak a markereknek a meghatározása, amelyek alapján egy-egy címke odaítélésre kerül, és további indoklásra szorul, hogy *n* számú 'cigányság-marker' vizsgálata esetén hány marker meglétekor minősül valaki cigánynak. A külső besorolás problematikus mivoltának legpregnansabb példái minden bizonnyal azok, amikor az szembekerül az önbesorolással, vagyis a kutató vagy kérdezőbiztos saját kritériumrendszere alapján (a konkrét esetről maradván) 'cigánynak' minősít valakit, aki azonban magát nem minősíti annak.

Az önbesorolás esetében a bizonytalansági tényező elsősorban abból adódik, hogy amikor egy stigmatizált csoportról van szó, egy adott egyén számára nyilvánvalóan bizonyos fokú (legalábbis pszichológiai) kockázattal jár az, ha a csoporthoz tartozónak vallja magát, így nagyobb eséllyel tagadja meg a csoporttal való azonosulást (Barany 2002 : 8, Csepeli és Simon 2003 :6) Ezt figyelembe véve érthető, ha például a magyarországi 'cigány' népesség számának megbecslésénél jelentős eltérés mutatkozik az egyik, illetve a másik módszerrel kapott adatok között, a külső besorolás javára: az önbevalláson alapuló népszámlálási kérdőívek adatai alapján a "Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?" kérdésre összesen 190 046 fő jelölte meg a "cigány (roma, beás, romani)" rubrikát (KSH 2002 : 28), míg viszont Kemény István az 1993-94-es kutatás nyomán a magyarországi "roma népesség számát 457 ezer főre" becsülte (Kemény 1997 : 648).

Mindezek alapján látható, hogy ha azt állítjuk, hogy egy 'cigány' közösségben végeztünk terepmunkát, a címke használata legalábbis indoklásra szorul. A fent említett lehetséges kategorizációs szempontok közül mi az önbesorolást tartjuk az adott kutatás kereteinek kijelölésénél a leginkább relevánsnak. A Kaszárnyatelepen lakók közül mindazok, akikkel kapcsolatba kerültünk ismételt és változatos kontextusokban egyöntetűen alkalmazták magukra és a telep lakóira általánosságban a 'cigány' megnevezést (a kontextus jelentőségére a későbbiekben még visszatérek). Másodsorban mi magunk mint nem-cigány külső megfigyelők hétköznapi tapasztalataink és szakirodalmi ismereteink alapján a 'cigány' címke alkalmazását teljességgel indokoltnak éreztük, így a továbbiakban ezt az elnevezést használtuk.

3. Gaining Access

Későbbi házigazdánkat, Misit akkor ismertem meg, amikor a roma² pedagógiai asszisztensek munkájának koordinálására szerződtette őt az az esélyegyenlőséget elősegítő oktatási programokat működtető alapítvány, ahol tolmácsként és fordítóként dolgozom. A szakmai továbbképzések szüneteiben sok időt töltöttem a pedagógiai asszisztensekkel, megtudták rólam hogy antropológiát tanulok és szeretnék terepmunkát végezni egy cigány közösségben – így történt, hogy amikor Misi egy alkalommal feleségét, Marit is magával hozta az egyik tréningre és ismét szóba került a terepmunka, Mari meghívott magukhoz.

4. A kutatás fókusza

A kutatás tervezésénél két olyan témát jelöltem meg, amellyel alaposabban foglalkozni kívánok és amely köré rendezni szeretném majd a közösség életével kapcsolatos tapasztalatainkat. Ezek egyike a szocializáció, vagyis mindazok a mechanizmusok, amelyek során a felnövekvő gyerekek elsajátítják a közösség normarendszerét, a másik pedig a női szerep – mindaz, amitől nőnek lenni mást jelent az adott közösségben, mint férfinek. A témák kijelölésénél személyes preferenciáim jelentették a döntő szempontot. (Tagadhatatlan, hogy maguk a témák is tükröznek bizonyos implicit előfeltevéseket: azzal, hogy a kutató megnevezi a kutatás tárgyát képező területeket óhatatlanul állást foglal abban a kérdésben, mi tekinthető releváns, érvényes kategóriának az adott ismerethalmaz kezelésénél. Ez akár megalapozatlan, önkényes gesztusnak is tűnhet mindaddig, amíg maguk az adatok ki nem termelik azt a kategóriarendszert, amelyben valóban helye van az eredetileg felvetett területeknek.)

5. Módszerek

Résztevő megfigyelés

"Az antropológia a különböző népek és népcsoportok kultúráját és társadalmi szerveződését empirikus, azaz tapasztalati tények alapján kutató tudomány" (Borsányi 1988: 53). „Differencia specifikája /megkülönböztető jegye/ és sine qua nonja /elengedhetetlen feltétele/ fő anyaggyűjtési módszere, az ún. résztvevő megfigyelés (Tax 1977: 7 vö. Crapo 1993: 9, Peacock 1991: 10)” (Prónai 1995: 32).

Az antropológiai kutatás tehát per definitionem résztvevő megfigyelésen alapul, azaz feltételezi, hogy a kutató beköltözik a vizsgálni kívánt közösségbe és részt vesz annak mindennapi életében – mi is ezzel a céllal vágunk bele a munkába. A résztvevő megfigyelésnek megvannak a maga (módszertani, technikai, pszichológiai, stb.) nehézségei, ezek megtárgyalása azonban nem fér meg a jelen dolgozat keretei között, így a továbbiakban csak a konkrét terepmunka során felmerült problémákra fogok kitérni: az adatrögzítés nehézségeire és saját közösségbeli státusunk alakulására.

Időtartam

A terepmunka kezdete 2001. májusára tehető, ekkor jártunk először a telepen, ahol akkor három napot töltöttünk egy keresztelő alkalmából. 2002. decemberéig még hat ilyen 3-4 napos látogatásra került sor, amelyek többnyire valamely kiemelkedő eseményhez kötődtek. 2002. nyarán kerültem a legközelebb ahhoz, hogy valódi terepmunkát végezzek: ekkor két hetet töltöttem a telepen, majd megbetegedtem és haza kellett jönnöm. Tervezett visszatérésem előtt egy nappal Mari felhívott és elmondta, hogy a másik városban lakó nővérét a hét folyamán kilakoltatták, gyermekeit pedig állami gondozásba fogják venni ha nem sikerül őket a családban

---

² Az eddigiekben a 'cigány' megjelölést használtam, az idézőjellel próbálván érzékeltetni annak problematikus mivoltát. A 'roma' címke használatát ebben a mondatban az indokolja, hogy maga az alapítvány saját kiadványaiban tudatosan ezt használja, mert kerülni akarja az általuk pejoratívnak, nem politikailag korrektnek tartott 'cigány' kifejezést.

elhelyezni, így a gyerekek közül hárman egyelőre náluk, Mariéknál fognak lakni, így azonban nekem már nem jut hely. Ez a helyzet aztán a nyár végéig fennmaradt, miközben próbáltam tapogatózni, nem lakhatnék-e közben valamelyik másik családnál, ezek a próbálkozások azonban nem jártak sikerrel. Miután megkezdődött a tanév már nem volt lehetőségem hosszabb terepmunkát tervezni, így az ősz és tél folyamán továbbra is 3-4 napos látogatásokat tettünk csak a terepen.

Az antropológiai kutatás lényegét képező a terepmunkának azonban bizonyos időtartambeli követelményeknek is meg kell felelnie. Ebben nincs valamiféle abszolút, általánosságban megszabható minimális határ, a közösségtől és a kutatótól egyaránt függ, mennyi idő alatt lép túl a kapcsolat a kezdeti, felszínes szakaszon. Egyértelmű elvárásként annyi fogalmazható meg, hogy a terepmunkának elég hosszúnak és intenzívnek kell lennie ahhoz, hogy a kutató kilépjen a 'vendég' szerepéből és beilleszkedjen a közösségbe annyira, hogy már annak egy tagjaként, nem pedig külső megfigyelőként vegye ki részét a mindennapokból. Ez egyben azt is jelenti, hogy a mégoly sok és mégoly gyakori látogatás sem válthatja ki az egybefüggő, hosszabb időt felölelő terepmunkát, mivel a közösségbe történő ismételt belépés majd kilépés minden alkalommal a vendég státushoz rendelt viselkedésmintákat hívja elő és így nincs esély a valódi betagozódásra.

Dokumentáció

Az adatok rögzítése a résztvevő megfigyelés természeténél fogva szintén tartogat technikai nehézségeket és etikai dilemmákat. Ez utóbbiak a nyári terepmunka idején különösen kellemetlen konnotációkkal rendelkeztek a nem sokkal korábban kirobbant besugási-megfigyelési botrányok nyomán; legalábbis én nehezen tudtam magam függetleníteni ezektől, ha a Misiékkal való kommunikációban a kérdés nyíltan nem is került elő. A rövidebb látogatások esetében azt a módszert alkalmaztuk az adatok rögzítésére, hogy a helyszínen egyáltalán nem jegyzeteltünk, hanem hazafelé a vonaton, illetve közvetlenül érkezés után leírtuk az elmúlt napok tapasztalatait (én időrendben, férjem inkább tematikusan felfűzve). Természetesen sok fényképet is készítettünk, nagyrészt beállított csoportképeket és portrékat – spontán pillanatképeink főleg a gyermekek és fiatalok tevékenységéről vannak. A mellékletben közölt családfa adatainak felvétele a teljes nukleáris család részvételével történt, két egymást követő, igen jó hangulatú estén.

6. A kutatók státusa a közösségben

"A résztvevő megfigyelés nemcsak az antropológia legsarkalatosabb pontja, de valamennyi ismérv közül a legkevésbé tanítható. Az, hogy a megismerésben milyen messzire jutunk el, annak függvénye, hogy milyen emberi kapcsolatot sikerül kialakítanunk (vö. Babbie 1995: 331)." (Prónai 1995: 36)

Tagadhatatlan, és saját élményeinkre nézve is mindenképpen érvényesnek érezzük, hogy az antropológiai terepmunka: érzelmileg mélyen involváló szituáció. Már pusztán az összezártság, az intenzív együttlét is feltételezi és egyben meg is teremti a szoros kapcsolatot azokkal az emberekkel, akiknek a vendégszeretetét élvezzük, akik megosztják velünk ételüket, fekhelyüket, ruhatárukat; akiknek beléltünk mindennapi életébe, betolakodunk személyes terébe, beleütjük az orrunkat családi viszonyaiba, gazdasági kapcsolataiba, vallási képzeibe. Eközben magunk is sok tekintetben kitarulkoztunk öelőttük – a mi életünk is minden percben az ő szemük előtt zajlik, ahogy az övék a mi szemünk előtt. Mi vagyunk a betolakodók, ám ez azt is jelenti, hogy mi vagyunk idegenben, hátrahagyjuk saját világunk biztonságát, ennek minden kognitív és affektív kockázatával. "Kijönni valakikkel idegtépő vállalkozás, amelyben csak igen-igen halvány a siker reménye." (Geertz 2001 :206) A közösségbe való beilleszkedés azt is jelenti, hogy a kutatónak sikerül felölnie egy olyan

szerepet, amely valamelyest feledteti helyzetének természetellenes mivoltát és a belőle mindkét fél számára származó pszichológiai nehézségeket.

Amikor egy idegen megjelenik a közösségben, a közösség tagjainak el kell őket helyezniük saját univerzumukban, be kell illeszteni a rendelkezésre álló kategóriákba. Az egyik alapvető koordinátarendszer, amelyben egy új ismerőst el kell helyezni az az életrészek és a hozzájuk tartozó családi állapotok rendszere. Életkorunknál és házaspár mivoltunknál fogva esetünkben a 'fiatal, még gyermektelen házaspár' volt a kínálkozó kategória, a címke azonban nem illett ránk tökéletesen és ez minden bizonnyal zavarba ejtette némileg mindazokat, akikkel kapcsolatba kerültünk. Az általunk személyesen vagy hallomásból megismert telepiek közül szinte mindenki legkésőbb húszas éve elején megházasodott és huszonöt éves korára legalább két gyermeke volt. Ehhez a mintához képest megmagyarázhatatlan és botránys az, hogy két huszonötödik évét betöltött ember, akik ráadásul több mint két éve házasok, de már nyolc éve párként tartják számon magukat még mindig gyermektelen és ezt nem éli meg szégyellnivaló tényként vagy megoldásra váró problémaként. A megszámlálhatatlanul sok öltözködésbeli, nyelvi, viselkedésbeli markerrel együtt, amelyek szintén minduntalan és reménytelenül jelezték másságunkat ez a tény is alapvető demarkációs vonalként működött, miközben mi igyekeztünk a tőlünk telhető módon láthatatlanná válni. Az alábbiakban ennek két példáját (egy sikertelent és egy sikeresebbet) szeretném ismertetni.

Egy alkalommal Misiéknél összegyűlt vagy tíz 12-16 éves unokatestvér és távolabbi rokon, fiúk-lányok vegyesen, mi lányok ruhákat próbálgattunk, a fiúk pedig csapták a szelet. Az évődés rám is kiterjedt, mivel a jelenlévők többsége csak látásból ismert, férjem pedig nem volt a közelben. Egy ponton az egyik lány megkérdezte, jegygyűrű van-e a kezemen, és innen már nem lehetett visszahozni a helyzetet: rövid úton kiderült, hogy nem jegyben járok hanem férjem van és nem 17 éves vagyok, mint eddig gondolta, hanem 25. A fiatalok döbbenetesen kérdezték, hogyhogy nincs még gyerekem és a továbbiakban már nem vehettem ki a részem az ő időtöltéseikből, idegen test lett belőlem az ő közegükben.

Előfordultak persze olyan szituációk is, amelyekben sikerrel rugaszkodtunk el a magyarokra vonatkozó sztereotípiáktól. Második látogatásunk alkalmával történt, hogy Misi egyik unokatestvérének a kisfiát baleset érte: belenyúlt az éppen működő centrifugába és nyílt karcsonttörését szenvedett. A hírt, mint a híreket általában, a gyerekek hozták, a jelenlévők természetes reakciója pedig az volt, hogy azonnal a kétutcányira lévő helyszínre siettek. A mi ottlétünknek annyiban volt a helyzet szempontjából jelentősége, hogy férjem abban az évben szerzett orvosi diplomát és akkor még elsősorban mint félíg-meddig orvost tartották számon a telepen, és most is elsősorban ebben a minőségében számítottak a segítségére. A hír bent a házban, kávézás közben ért minket, az pedig fontos szabály, hogy a házba belépve le kell venni a cipőt, mezítláb voltunk tehát. Férjem, hogy ezzel is időt nyerjen, mezítláb szaladt a helyszínre a többiekkel együtt (mint utóbb kiderült, ezt ő maga észre sem vette). Számunkra ennek a momentumnak nem volt jelentősége és el is felejtettük volna, ha nem válik másnap, harmadnap, sőt legközelebbi látogatásunk alkalmával is újra meg újra említés tárgyává mint olyasmi, ami bizonyítja, hogy mi nem olyanok vagyunk mint a többi magyar, mert hát melyik magyar futott volna végig a fél telepen mezítláb hogy hamarabb odaérjen segíteni.

A beilleszkedésnek tehát voltak egyfelől technikai akadályai: egyszerűen nem töltöttünk elég hosszú időt a terepen ahhoz, hogy vendéglátóinknak (és nem véletlenül használom ezt a szót) lehetőségük legyen személt hunyni az élet minden területén megnyilvánuló másságunk felett. Másfelől azonban a mi részünkről is működtek

olyan mechanizmusok, amelyek miatt sok helyzetet és sok megnyilvánulást saját kommunikációs stratégiáink kudarcaként éltünk meg és idővel úgy gondoltuk, semmivel sem kerültünk közelebb a közösség életének megismeréséhez, mint a kutatás kezdetén – bár visszatekintve ez nyilvánvaló túlzásnak tűnik. Itt alapvetően két olyan momentumra gondolok, amelyekről más, cigány közösségekben terepmunkát végző kutatók is beszámolnak.

A kutatással párhuzamosan volt alkalmunk megismerni Horváth Kata és Kovai Cecília számos értékes tapasztalatát és meglátását arra vonatkozólag, hogy a nyelvi megnyilvánulások és 'valóság' viszonya az általuk kutatott cigány közösség diszkurzív univerzumában máshogyan alakul, mint a sajátunkként számon tartott kommunikációs rendszerekben (Horváth és Kovai, szóbeli közlés). Mindez sokban egybevágott azzal az általunk nehezen megragadhatónak és megfogalmazhatónak de ugyanakkor rendkívül kínzóan érzékelt állandó 'kommunikációs bizonytalansággal' (mi jobb híján így neveztük), amit akkor még hajlamosak voltunk saját hibánkként elkönyvelni és csak most, bizonyos ülepedési idő elteltével tudjuk helyi értékén kezelni mint olyasvalamit, amivel egy cigányokkal foglalkozó antropológusnak alighanem meg kell tanulnia együtt élni.

Az minden terepmunkát végző kutató számára megemésztésre vár, hogy "amikor az érvek egy idegen nyelven, egy idegen társadalmi környezetben közvetítettek, akkor az a szembeállítás, amely a mi angol igaz/hamis kettősségünkkel együtt jár, sokkal bonyolultabbá válhat, mintsem azt Arisztotelész logikája sugalmazhatja" (Leach 1996 :20). Ami minket leginkább próbára tett, az a kimondott szó tökéletes illékonyága, következmények nélkülsége volt. Ez az állítás nyilvánvalóan pontosításra szorul a későbbi tapasztalatok tükrében, számunkra egyelőre még differenciálatlan módon csak annyi látszott, hogy a jövőre vonatkozó tervek és ígéretek elhangzása semmiféle biztosítékot nem jelentett arra nézvést, hogy amire vonatkoztak, az valóban be fog-e következni.

Horváth Henriett nemrégiben elkészült felvételi dolgozatában számol be arról a kívülállóként/kutatóként percipiált személyekkel szemben megfogalmazódó elvárásról, hogy a cigányoktól megszerzett információt – valamilyen formában – megfizessék. (Horváth é. n.) Az általa felsorakoztatott példákban ez megmarad a pusztá ugratás, retorikai fogás szintjén, más cigánykutatókkal való beszélgetéseinkből azonban az derült ki, hogy ők is jól ismerik azokat a játszmákat, amelyek legtöbbször azzal végződnek, hogy a kutató pénzt vagy más javakat ad át. Ilyen játszmáknak magunk is sokszor részeseivé váltunk és nem is annyira gyakorlati mint elvi kifogásaink voltak velük kapcsolatban, valamiféle homályosan értelmezett idealizmus nevében. Utólag visszagondolva azt mondom, akkor jártunk volna el a kutatás szempontjából konstruktívan, ha a szépelgést félretéve megpróbálunk egyenrangú kereskedelmi partnerként részt venni ezekben a tranzakciókban és általunk mind erkölcsileg mind anyagilag elfogadható módon helytállni bennük, ahelyett hogy görcsösen próbáljuk saját magunk előtt is eltagadni azt, hogy itt igenis árucseréről van szó.

Lehet, hogy ha ezen a két momentumon sikerül hamarabb és rugalmasabban túltennünk magunkat, akkor a terepmunka időbeli keretei is szerencsésebben alakultak volna (nem betegszem meg a pszichológiai teher miatt és jobb tárgyalási pozícióból indulva talán sikerül elérnem, hogy akadjon számomra hely egy másik háztartásban).

II. A helyszín

1. A Kaszárnyatelep

A Kaszárnyatelep annak a ténynek köszönheti nevét, hogy az épületegyüttest eredetileg valóban laktanya céljára építették, még a Monarchia idején. Ennek megfelelően a telepen kétféle típusú épület található: a tisztai szállásnak épült kétszintes, sátozottós házak, illetve a hosszú, egyszintes sorházak, amelyekben a legénység a lovakkal közösen kapott helyet annakidején. Ezeket utólag belső falakkal 10-10 szoba-konyhás lakásra osztották fel, amelyek egyenként mintegy 30 négyzetmétereseek és általában egy-egy nukleáris családnak adnak otthont.

A telep nem csupán építészeti jellegzetességeinél fogva különül el a város többi részétől, hanem azáltal is, hogy egyik oldalról a vasútállomás környékét behálózó sínpárok, a másiktól pedig a város szélén található ipari létesítmények választják el a lakott területektől (vö. Michael Stewart harangosi cigányokról szóló filmjének címe: *A síneken túl /Across the Lines/*). A telep hosszanti tengelye mentén, középen terül el egy gyárépület-komplexum, a telepet hátulról pedig a laktanya határolja. Mindkettőt kerítés zárja el a telep irányából (amint a telepet kívülről is végig kerítés veszi körül), amelyen több sor szögesdrót is feszül, így ha valaki a gyárat hátulról megkerülve akar átmenni a telep egyik feléből a másikba, egy száz-százötven méter hosszú, négy-öt méter széles, szögesdróttal határolt folyosón kell végigmennie. A gyárban magyarok dolgoznak, akiket reggel és délután buszok szállítanak, amelyek csak a gyár kerítésén belül állnak meg, így a dolgozóknak egyetlen métert sem kell maguknak megtenniük a telep területén, annak ellenére, hogy a gyár valódi enklávé, azaz minden oldalról a telep veszi körül.

Lélekszám

A telepen élők lélekszámára vonatkozó hivatalos adatot nem találtunk; házigazdáink több külön alkalommal 700-800 fő körülire tették a Kaszárnyatelep népességének méretét, amit saját kalkulációink alapján reálisnak tartunk. A városban nemcsak itt élnek cigányok, hanem a vasútállomáshoz közeli lakótelepen, illetve a kertvárosban is, ott azonban a többségi lakossággal vegyesebben. A Kaszárnyatelep helyzete annyiban mindenképpen speciális, hogy itt térben világosan elkülönülve él egy populáció, amely szinte teljesen homogén módon 'cigányokból' áll. (A címkét itt, miként a bevezetőben is, egyrészt mi magunk mint külső megfigyelők alkalmazzuk az általunk tapasztalt testi és életmódbeli jegyek alapján; másrészt átvesszük telepi adatközlőinktől, akik maguk is többen többször megerősítették, hogy a telepen szinte csak 'cigányok' laknak saját magukat is beleértve; harmadrészt átvesszük városi adatközlőinktől – boltosok, taxisok, járókelők –, akikkel ugyan csak sporadikus kapcsolatban voltunk, ilyenkor azonban ők is úgy utaltak a telepre, mint ahol csak 'cigányok' laknak.)

Infrastruktúra

A Kaszárnyatelepen ki van építve a víz- és csatornahálózat, minden lakásban van gáz és villany, olyan azonban előfordul, hogy egy-egy háztartást közüzemidíj-hátralék miatt lekapcsolnak a rendszerről, vagy tönkremegy a lakás vízvezetékrendszere és utána már a kútról kell hordani a vizet. A telepen több szabadtéri "kék kút" található, amelyeket elegendően használnak rendszeres vízfordásra ahhoz, hogy a közösségi élet fontos helyszíne váljon belőlük, ahol akkor is érdemes elüldögélni, ha éppen nincs vízre szüksége az embernek, mert sok információ cserél itt gazdát.

A városvezetés részéről a 90-es évek folyamán megfigyelhető volt az a törekvés, hogy kialakítsa a Kaszárnyatelep saját ellátórendszerét. Ennek jegyében a telepnek van saját általános iskolája, ahová a helyi gyerekeken kívül csak a szomszédos lakótelepről járnak (többnyire szintén cigány) gyerekek; saját óvodája;

közösségi háza; élelmiszerboltja; buszmegállója és legújabban már rendőrőrs is. Nemrég felmerült egy saját orvosi rendelő létrehozásának lehetősége is, ez azonban eddig nem valósult meg. Misi többször is kifejtette, hogy a maga részéről ezekben a lépésekben az önkormányzatnak azt az igyekezetét látja, hogy teljesen elszigetelje a telepüket, akiknek lehetőleg minél ritkábban kelljen felmenniük a városba – más alkalommal viszont szemrehányással illette a városvezetést, amiért nem létesítenek a telepen orvosi rendelőt, pedig ahol ilyen sok ember él együtt, ott mindig történik valami és a járványveszély is nagyobb.

Misi és mások is beszámoltak ugyanakkor olyan tapasztalatokról, amikor a szolgáltatásokat végző magyarok nem szívesen jöttek ki a telepre. Egy példával magunk is találkoztunk. Novemberben Mari sógornőjének, Katinak a 17 éves lánya nyolcadik hónapos terhes volt. Egy reggel a szokásos felülvizsgálat alkalmával bent tartották a kórházban, mert rendellenesnek találták a magzat szívhangját. Kati megígérte neki, hogy estére visz be neki a pacalpörköltből, amit Mari napok óta tervezett aznapra főzni. Mivel a buszok este 9 körül már ritkán járnak és elég hideg is volt, kocsival szerettek volna felmenni a városba, de bátyjuktól, Andortól egy akkoriban kulmináló kisebb konfliktus miatt éppen nem lehetett elkérni az autót, ahogy pedig Kati eredetileg szeretne volna. Úgy döntött, hogy akkor taxit rendel és majd ő, Mari és én összedobjuk a viteldíjat. Felhívta az egyik taxivállalatot, amikor azonban a diszpécser meghallotta, hogy a Kaszárnyatelepre kellene kocsit küldeni, kerek perccel megmondta, hogy ezt nem vállalják, csak a telep bejáratáig hajlandó kijönni a taxis. Így azonban át kellett volna mennünk az aluljárón, ahol sötétedés után a prostituáltak szoktak strichelni, ezért a telepi asszonyok férfi kíséret nélkül nem járnak arra ilyenkor, nehogy rossz hírbe keveredjenek. Felhívtuk tehát a városban működő másik taxivállalatot, akik kiküldtek egy kocsit – a sofőr, egy középkorú férfi, mindvégig tegezte a két, harmincas éveiben járó cigányasszonyt, akik őt magázták.

A telep térbeli szerkezete

A Kaszárnyatelep összességében 24 nagyobb lakóépületből áll. A kétszintes házakból öt-öt található a gyárterület két oldalán, egymás mögött. A hosszú egyszintes házak szintén két sorban helyezkednek el, 7-7 húzódik belőlük egymással párhuzamosan az emeletes tömböktől jobbra és balra. Elöl közepén, rögtön a telep (eredetileg szemlátomást nagy, kétszárnyú kapuval lezárt) bejáratánál áll egy négyemeletes épület, ebben rendezték be az iskolát. Az emeletes épületekben lévő lakások jóval nagyobb, mintegy 50 nm alapterületűek, és Mari legalábbis úgy emlegeti őket, mintha nagyobb presztízszt jelentene ilyenben lakni – ahogy korábban ők is tették, amíg két éve le nem kellett költözniük az egyszintes sorra, mert nem győzték fizetni a lakbért és a rezsit.

Az óvoda, a rendőrőrs és a közösségi ház a hosszú egyszintes házak valamelyikében kaptak helyet, míg az élelmiszerbolt egy különálló, szintén földszintes épületben található, az iskola háta mögött. Az előtte elterülő nagy, füves térségen nemrégiben focipályát kerítettek körül és néhány mászókéből álló játszóteret alakítottak ki.

Térhasználat

A kutak környékéhez hasonlóan a közösségi élet fontos színtere az élelmiszerbolt előtti térség. A boltban mindenki megfordul: az asszonyok, akik soha nem vásárolnak több napra előre, hanem naponta veszik meg az éppen szükséges alapanyagokat; a gyerekek, akiket anyjuk, nagymamájuk, nővérük vagy nagynénjük elküld egy-egy elfelejtett hozzávalóért és cserében kedvük szerint költhetik el a visszajáró pénzt; illetve a férfiak, akik munkába menet vagy üzleti ügyben járva beugranak egy féldecit meginni. Nem csoda hát, hogy itt alakult ki az az agóra, amely bizonyos szempontból

talán elkülönül a környező, hétköznapi tértől mint "A" nyilvánosság színtere: itt fizetik vissza a nagy összegű adósságokat; itt békülnek ki a vitázó felek; itt verbuvál munkásokat az, akinek a fülébe jut, hogy valahol munkaerőre van szükség. (Mi csak ez utóbbinak voltunk tanúi, az előző két funkciót csak elmondásból ismerjük.)

A lakáson belüli terek funkciójára vonatkozóan az általunk meglátogatott mintegy harminc háztartásnál azt tapasztaltuk, hogy a társas tevékenységek színhelye általában a konyha, kivéve a formálisabb alkalmakat, és/vagy ha valami miatt olyan sok ember gyűlik össze, hogy már csak a szobában férnek el, mint történt ez például a halottvirrasztás alkalmával. Egy otthon esetében láttunk olyat, hogy a szoba-konyhás lakásból a szobát semmilyen hétköznapi célra nem használták, hanem tisztaszobaként funkcionált, ahová csak a magas presztízsű látogatókat vezették be – ez azonban egy atipikus gyermektelen házaspár, ahol az asszony cigány, a férfi pedig magyar. (Ők olyan szempontból is eltérnek a telepi standardtól, hogy haszonállatot tartanak: kiscsirkéket és kislibákat nevelnek eladásra.)

III. A közösség

A bevezető mondatban megfogalmazott keretek közül eddig megvizsgáltam, mennyire megalapozott az az állításunk, hogy 'cigányok' között végeztünk terepmunkát; az a munka amit ott folytattunk mennyiben minősíthető kulturális antropológiai kutatásnak; illetve jogos-e „telep”-nek nevezni, azaz földrajzi értelemben elkülöníthető egységnek tekinteni az általunk Kaszárnyatelepnek elnevezett területet. Kérdés azonban az is, milyen alapon nevezzük közösségnek a telepen lakó emberek csoportját.

A jelen munka keretei között, úgy vélem, elfogadható, ha a 'közösség' fogalmának azzal a hétköznapi mondható definíciójával fogok élni, amely szerint ez egy olyan embercsoport, amelynek tagjai valamilyen rendszerességgel kommunikációs kapcsolatban állnak egymással és információkkal rendelkeznek egymás életének eseményeiről. (Ebben az értelemben tehát közösségnek tekinthető egy internetes fórum látogatóinak csoportja, noha személyesen még soha nem találkoztak; míg viszont nem alkotnak közösséget egy lakótelepi panelház lakói, akik a köszönésen túl nem kommunikálnak egymással, hiába a szoros térbeli közelség.) Tapasztalatunk szerint a Kaszárnyatelepen élők eleget tesznek ennek a kritériumnak, amennyiben ha nem is ismer effektíve mindenki mindenkit (bár látásból valószínűleg igen), de a) valószínűleg mindenki kapcsolatban van legalább egy-egy olyan kulcsfigurával, aki viszont nagyon sok mindenkivel kommunikál rendszeresen b) a csoport tagjai tájékozódhatnak azokról az eseményekről is, amelyeknek a szereplőivel nincsenek a köszönőviszonynál mélyebb kapcsolatban (és ebben az információáramlásban kulcsszerepet töltenek be a gyerekek).

1. Etnikai összetétel

Amennyiben tartjuk magunkat ahhoz az előfeltevéshez, hogy a telepen 'cigányok' élnek, a következő felmerülő kérdés arra vonatkozik, hogy milyen cigányok. Piasere fentebb idézett bevezetőjének következő mondata rávilágít, hogy erre a kérdésre még nehezebb egyértelmű választ adni. A kutatónak tehát "/a/z általa kutatott embercsoportot meg kell neveznie és a továbbiakban ezen a néven kell rá hivatkoznia. Számunkra ez jelenleg még nem ilyen egyszerű. Ahhoz, hogy a vizsgált embercsoportok nevét közölni tudjuk, számos oldalra lesz szükségünk." (Piasere ibid.) A fenti megállapítás az olaszországi helyzettel kapcsolatban hangzik el, az etnonimák kérdése azonban nálunk sem egyszerű.

Nyelvileg egy hármas tagolódás vázolható fel, amennyiben figyelmen kívül hagyjuk az elenyészően csekély létszámú magyarországi szintókat illetve vend

cigányokat. A Kemény István által szerkesztett *A magyarországi romák* című kiadvány szerint: "A magyarországi cigányok/romák három nagy nyelvi csoporthoz tartoznak. Ezek: a magyarul beszélő magyarcigányok, romungrók (akik magukat zenész, muzsikus cigányoknak mondják), a két nyelven, magyarul és cigányul beszélő oláh-cigányok (akik magukat romának, romnak mondják) és a két nyelven, magyarul és románul beszélő román cigányok (akik magukat beásnak mondják)." (Kemény 2000: 25) Számos további forrást is lehetne idézni, amelyek esetleg a fentitől eltérő módon használják ugyanezt a terminológiát illetve további etnonímákat, valamifajta hármas tagolódás meglétében azonban minden szerző egyetért. Az idézett szövegrész esetében fontosnak tartom, hogy felvillantja (ha nem is rajzolja meg részletesen) a külső és belső etnonímák rendszerének összetettségét és a tudományos terminológia tisztázatlanságát, ezért választottam éppen ezt a kínálkozó összefoglalások közül.

Nem áll módomban belebocsátkozni a három csoport egymáshoz viszonyított számaránya vagy a nyelvhasználat és csoporttagság közötti megfeleltetés problematikájának elemzésébe, de úgy vélem, a kutatás kereteinek kijelöléséhez óhatatlanul hozzátartozik, hogy foglalkozzak azzal a kérdéssel, melyik csoporthoz tartoznak az általunk vizsgált közösség tagjai. Mint sok más esetben, itt is elsősorban vendéglátóink szóbeli közléseire hagyatkozhatom, elismerve az ebben rejlő bizonytalansági tényezőt.

A terepmunka során gyűjtött adatok elemzésénél fontos különbséget tenni a ténylegesen megfigyelt viselkedések és a cselekedetekre vonatkozó szóbeli beszámolók között ("látom, amint X ezt és ezt teszi" vs "X azt mondja, ezt és ezt szokta tenni") (vö. Malinowski 2000 : 43-57). A résztvevő megfigyelés egyik nagy előnye éppen abban áll, hogy lehetővé teszi ezt a különbségtételt, tehát a kutatónak alkalma van a kultúra hordozóinak saját cselekvéseikre vonatkozó kijelentéseit a gyakorlatban is tesztelni – amire egy kérdőíven vagy interjúkészítésen alapuló kutatás nem ad lehetőséget. A különbséget jól érzékelteti az a Stewart által ismertetett eset, amelynél a Csenyétén kutató szociológusok szóbeli közlésen alapuló adataira rácsáfolt a résztvevő megfigyelés: "(...) amikor Kovalcsik Katalin népzene-kutatót azzal bízták meg, hogy gyűjtsön anyagot egy tankönyvhöz, amelyet a helyi iskolában felhasználhatnának, a kutatók közölték vele: a roma népi kultúra helyben már régen kihalt, és inkább másutt kellene gyűjtést végeznie, ahol a cigányságot "nem zúzták össze teljesen". Két nappal azután, hogy Kovalcsik beköltözött egy csenyétei roma családhoz, rájött, hogy a kutatók miért nem hallottak soha történeteket; ezek ugyanis hajnalban hangoztak el, a betegvirrasztás során, amikor a szociológusok még aludtak." (Stewart 2001: 86)

Az önbesorolás esetében felmerülhet, hogy ez a különbségtétel kevésbé markánsan érvényesíthető, de csak amennyiben feltételezzük, hogy az etnikus (és egyéb) címkék felvállalása kizárólag nyelvi aktus, amit így nehéz a cselekedetek szintjén ellenőrizni. Ez a feltételezés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a csoporthoz való tartozás kifejezésének létezik számtalan nem nyelvi markere, amelyek talán kevésbé egyértelműek vagy kevésbé tettenérhetőek, hatásuk azonban nem marad el a nyelvi eszközöké mögött.

A konkrét esetben a nehézséget inkább az a mechanizmus jelenti, amit tapasztalataink alapján "identitásjátéknak" neveztünk: nem ritkán előfordult, hogy ugyanaz az adatközlő más és más címkét alkalmazott ugyanarra a személyre, adott esetben akár saját magára is. Örülnék, ha az előző mondatot lehetőségem lenne valahogy úgy folytatni: "... attól függően, hogy..." – sajnos azonban egyelőre nem rajzolódott ki számunkra valamiféle egységes mintázat az etnonímák használatának

kontextusára vonatkozólag, de ez mindenképpen olyasmi, amit a további kutatás során vizsgálni kell.

Azt nyilvánvalóan mi sem gondoljuk, hogy egy adott egyénnek márpedig kutya kötelessége egyértelmű, egyszer s mindenkorra érvényes, ellentmondásoktól mentes válasszal szolgálnia arra kérdésre, mely etnikai csoport tagjának tartja magát, és itt most többről van szó, mint a fentiekben kifejtett definíciós problémáról, avagy arról, hogy "attól függően, hogy a tagság kritériumát hogyan határozzuk meg, egyetlen személyt mint egyidejűleg több különböző társadalom tagját vehetjük figyelembe" (Leach 1996: 30). A válaszok ugyanis nemcsak attól függően változnak, hogyan tesszük fel a kérdést, hanem a kontextustól függően is, amelyben elhangzanak: nemcsak az számít tehát, hogy az adott állítást ki mondja, hanem az is, kinek, kiről, mikor, kinek a jelenlétében és milyen kategóriarendszer birtokában. Ezért a további kutatás során célszerű azokra az identitás-modellekre koncentrálni, amelyek nem statikus, egyén- és csoportszinten egyaránt stabil jellemzőként kezelik az etnikai identitást, hanem azokra, amelyek dinamikus, szituatív/kontextuális, rugalmas, mindig az adott helyzetben konstituálódó identitással számolnak.

Cigány csoportok esetében több szerző is foglalkozott részletesen annak vizsgálatával, milyen változók mentén alakul egymásról tudomással bíró közösségek autonímáinak és heteronímáinak rendszere. Leonardo Piasere részletes elemzést szentel az általa kutatott olaszországi szlovén romák etnikai terminológiájának, amelyben egy rendkívül komplex rendszer bontakozik ki. "A szlovén romák felfogásában a romák összessége meghatározott csoportokra oszlik, és ezeket *racáknak* (egyes szám: *raca*, többesszám: *race*) nevezik. A *racák* egységet alkotnak – ők a romák –, ami taxonómiai jellemzők alapján strukturált, vagyis különböző szintekre tagolódik, amelyek bizonyos mélységűek és közöttük átfedések vannak." (Piasere 2002: 245). Patrick Williams a *Cigány esküvő*ben az etnonímák kifinomult szempontrendszeren alapuló sokrétű rendszerét vázolja fel, "amely a "párizsi *rom* cigányok" vagy még pontosabban a párizsi külváros egyik *rom* közösségének – amelynek tagjai *rom parizsoszkónak* nevezik magukat – megfigyelésén alapszik, kizárólag e közösség *rom* cigányaira és a világban szétszóródott hozzájuk hasonló *rom* cigányokra vonatkozik" (Williams 2003, oldalszám nélkül, kiemelés tőlem). Horváth Henriett a *bagi cigányok és magyarok* egymásra hivatkozó terminusait foglalta táblázatba aszerint, kit, illetve kiről kérdezett meg (Horváth 2003, oldalszám nélkül).

Visszatérve az általunk hallott kijelentésekre és a tapasztalt nem nyelvi markerekre: adatközlőink a telepről általánosságban úgy nyilatkoztak, hogy az ottlakók többsége 'magyar cigány', náluk kevesebben vannak az 'oláhcigányok', akik közül az idősebbek néhányan beszélnek is cigányul, és 2-3 család erejéig képviseltetik magukat a 'teknősök' (a Kemény által fentebb 'román cigánynak' illetve 'beásnak' nevezett csoport egy másik foglalkozásra utaló elnevezése). Az azonban korántsem volt egyértelmű számunkra, hogy azok a családok, amelyekkel mi kapcsolatba kerültünk a két előbbi csoport közül melyikhez tartoznak. (Csak azt állíthatjuk biztonsággal, hogy nem 'teknősök'.) Mint említettem, a szóbeli utalások (akár adott A személy adott B személyre vonatkozó két, más-más időpontban elhangzó kijelentése) sokszor ellentmondtak egymásnak, a tárgyi markerek konnotációira vonatkozólag pedig találgatásokra vagyunk utalva.

Mari egy alkalommal azt mondta, hogy az ő családja magyar cigány, az apja "tud hegedülni, gitározni, tangóharmonikázni, még a régi időkben az uraságoknak is játszott"; Misiék anyja ezzel szemben "ilyen batyuzós oláhcigány, nem lelte a helyét sehol" és fiatalasszonyként igen keserves is volt Mari számára megtanulni mindazt,

amit az anyósa elvárt tőle, holott ő otthon másképp tanulta. Ilyen volt például a 'réteges öltözködés' – ez a derék alatti és derék fölötti részek elválasztását jelenti az öltözködésben, amit Misi anyja elvárt volna tőle, de neki jó kibúvót jelentett, hogy Misi nála egy évvel fiatalabb húgától, Katitól nem várta el az anyja ugyanezt. "Mikor anyósom szidott, mindig Katival takaróztam, hogy annak mér nem kell – mondta anyósom, hogy mer a még kislyány." Misi anyja a fejkendőviseléshez is ragaszkodik, legalábbis ő maga soha nem mutatkozik nyilvánosan fedetlen fejjel – talán egyes rituális aktusokat leszámítva; legalábbis Mari felidézett olyan alkalmakat, amikor az anyósa veszekedett az urával és "levette a kendőt a fejről, úgy átkozta".

Misi ezzel szemben még ugyanezen látogatásunk alkalmával azt állította, hogy ő meg a testvérei magyar cigányok, magyar nótákon nőttek föl, náluk mindig Bangó Margit szolt otthon (csak az anyai nagyanyja ismerte az oláh cigány zenét, azt énekelte gyönyörűen, fel is van véve tekerces magnóra).

A tárgyi markerek körében is van ellentmondás: Misi anyjának szobájában található egy szövött faliszőnyeg, amely lefelé szőve lovakat ábrázol és szinte a teljes, a szoba bejáratával szemközi falat befedi. Ugyanőt hallottuk is lovakat emlegetni olyan kontextusban, ahol nem tartom valószínűnek, hogy olyan valaki is ezt tette volna, aki számára a ló nem mindennapos, hétköznapi tapasztalat. Misiék kislánya, Marika kérte hogy menjen fel vele a városba a plázába, de ő arra hivatkozott, hogy az messze van, amit Marika azzal tromfolt le, hogy negyedóra alatt oda lehet érní – "Persze, ha lóháton megyünk." hangzott a válasz. Amikor azonban Misi olcsón hozzájutott egy leselejtezett hegedűhöz, azt kiakasztotta a szoba falára.

Fentebb, a magyarnóta-hallgatás esetében már támaszkodtunk arra, hogy etnikai markernek tekinthetők a zenei preferenciák is. A kép azonban itt sem mentes az ellentmondásoktól. A telepen létezik egy hagyományörző együttes, akik tradicionális oláh cigány zenét játszanak – ennek egyik tagja Misi egyik unokatestvére, míg egy másik unokatestvére hagyományos oláh cigány táncot tanít be a gyerekeknek az iskolában néptáncfoglalkozások keretében. Misi fiai szintén szoktak zenélni, de nem a hagyományosan muzsikus cigány attribútumként számontartott hangszereken játszanak, hanem kannáznak (amit itt 'kupának' neveznek), illetve szájböngőznek.

Mari apjának, Papónak a muzsikus mivoltáról többször is volt alkalmunk meggyőződni, amit most nem elsősorban úgy értek, hogy hallottuk zenélni (noha ilyen is volt, amikor a kedvünkért elővette a tangóharmónikát és játszott egy-két számot), hanem többször hallottuk őt olyan történeteket mesélni, amelyekben ifjúkora zenészi sikereit idézte fel.

2. Gazdaság

Kereskedelmi tevékenységek és szolgáltatások

A telepen belül zajló kereskedelmi tevékenységek közé tartozik a ruhaneműk árusítása, aminek két konkrét példájával találkoztunk: egy középkorú asszony a városban a kínai üzletekben vásárolt cipőket és ruhaneműket árulja saját lakásában azoknak, akik hallomásból értesülnek róla. Egy Misiékkal távolabbi rokonságban álló 15 éves lány egy városi butikból hozzájut azokhoz a márkás címkékkel ellátott ruhadarabokhoz, amelyeket kisebb hibák, rongálódások miatt a butikban leselejteznek és ezeket terjeszti a telepen, elsősorban a tizenévesek és a fiatalabb asszonyok között. Ha egy-egy érdeklődő üzen neki, házhoz is viszi a kívánt darabot, vagy egy nagyobb kollekción.

Misiék szomszédjában lakik két idős magyar asszony, sógornók, akik süteményeket sütnék otthon. Rendelésre készítenek egy nagyobb adagot egy-egy konkrét háztartás számára is, akár hitelben is – Mari süttetett például velük egy-egy tepsi zserbót Misi születésnapjára júliusban, illetve szilveszterkor – egyébként pedig a

napközben kisütött téztaféléket esténként árulják, jó időben az utca végén ülve, további édességekkel együtt. Ilyen alkalmi édességes standokat telepi cigányasszonyok is felállítanak a meleg tavaszi és nyári estéken egy-egy utca sarkán, de ők gyári termékeket árulnak, nem saját készítésűeket. A standok körül mindig kialakulnak kisebb-nagyobb körök, ahol a környező házakban lakó asszonyok kicserélik a híreket, mellettük játszanak és futkosnak a gyerekek, időnként pedig feltűnik egy-egy fiatalember is hogy két üzleti megbeszélés, kártyaparti, udvarlói vizit vagy rokonlátogatás (vagy ezek bármilyen kombinációja) között elszopogasson egy nyalókát, vegyen egy csokit a körülötte kavargó rokon gyerekeknek, eldicsekedjen egy-egy jól sikerült üzleti húzással és behallgasson a friss hírekbe.

Egy harmincas évei végén járó gyermektelen férfi azzal szerzett hírnevet magának telep-szerte, hogy autodidakta módon megtanult festeni és azóta rendszeresen készít portrékat, csendéleteket, tájképeket és zsánerképeket, részint megrendelésre, részint saját kedve szerint. Misi lelkesen gyűjti ezeket a műveket, főleg a cigány témájúakat, illetve rendelni is szokott ilyeneket. A Misiéknél található képek mennyisége és elhelyezése eddig minden ottjártunkkor más és más volt, legutóbb, szilveszterkor már mintegy harminc Kolompár-kép volt látható a konyha és a szoba falán. Második látogatásunk alkalmával Misi megajándékozott bennünket a gyűjtemény egyik darabjával, egy barnás tónusokból építkező csendélettel. Számomra különös jelentőséggel bír az a festmény, amelyet a telep festője a Szuhay Péter által szerkesztett fényképgyűjteményben (Szuhay – Barati 1993 : 39) található egyik századeleji fotó alapján készített (ld. melléklet). A festő vállal szobafestést és mázolás is, felesége pedig takarítást, így nyáron Mari őket hívta el kifesteni a lakást majd kitakarítani a festés okozta felfordulást. A fizetség egy részét természetben rótták le: a házaspár megtarthatta a maradék festéket további felhasználás céljára. Decemberben Misiék galériát építettek a konyhában, ennek kivitelezéséhez szintén segítségül hívták a festőt.

Októberi látogatásunk alkalmával gyakran felmerülő téma volt a téli tűzifa kérdése. Amikor Mari végiglátogatta velem hűgait, sógornőit, anyukáját és anyósát illetve a szomszédasszonyokat, szinte mindenhol elhangzott a kérdés: hát te megvetted már a fát télire? mennyiért? kitől? Mari ekkor maga még nem vett fát, csak tájékozódott arról, mi az adott időszakban a reális árfolyam és kinél érdemes megrendelni a fát.

Másnap a reggeli vásárlás alkalmával a bolt előtt áll a szomszéd utcában lakó egyik cigány a fával megrakott lovaskocsijával. Mari megkérdezi, mennyiért adná az egész szekérderekyit, 16 ezer az induló ár, de az árus hozzáteszi, hogy 12-ig hajlandó lemenni. Mari csak legyint és hátat fordít. "Mennyit érne meg neked?" – szól utána az árus. Mari azt feleli, ötezer forintja van csak a háznál, illetve 12 még éppen lenne, csak hát enni is kell. "Ó, drága szép húgom, hát ötezerért nem tudom adni, annál nekem is több van." – feleli az árus, és az üzlet végül nem jön létre.

Természeti erőforrások kiaknázása

Nyáron egyik nap Papó (Mari apja) átjött egy nagy vájling friss gombával, amit aznap reggel gyűjtött a telep határában. Már előző nap a rizsában (a rizscsomagoló üzemből, ld. alább), a munka szünetében szóba került, hogy másnap készül gombászni, hogy nekem is alkalmam legyen megkóstolni, milyen jól el tudja készíteni Mari a gombát. Az asznapi ebédhez azonban már elő volt készítve a hús, a gomba így fél napi állás után diszkrétén kidobásra ítéltetett.

Bérmunka

Mint már említettem, Misit a négy különböző városban tevékenykedő roma pedagógiai asszisztensek munkájának összehangolására szerződtette az az

oktatásfejlesztési alapítvány, amelynek én is dolgozom. Ennek keretében rendszeresen látogatnia kellett a négy helyszínt, beszámolókat kellett írnia a pedagógiai asszisztensek és a pedagógusok közötti együttműködésről és segítenie kellett a közöttük zajló információáramlást. Mari azonban mindinkább rossz szemmel nézte, hogy az ura ilyen sokat eljár a telepen, sőt a városon kívülre (ahol tehát már nem érvényesül a közösségi kontroll). Sokat nyomott a latban az is, hogy mind a négy pedagógiai asszisztens nő volt, csakúgy, mint az alapítvány vezetésének az a két tagja, akik Misi közvetlen főnökei voltak. Mari később azt mondta, egyre többet hallotta vissza a telepen, hogy nem lenne szabad eltérnie, hogy az ura ilyen sokat hagyja egyedül, hogy mindenféle másutt lakó cigányasszonyokat látogasson meg és magyar asszonyokkal kocsikázzon a fél országon keresztül kettesben. Nem tudom, valóban Mari kiborulása miatt vagy más okból, de Misi végül másfél év után otthagyta az alapítványt.

Mari már korábban is dolgozott az iskolában takarítónőként, amit nekem azzal indokolt meg, hogy amíg mindhárom gyereke odajárt, szerette közelről a tanítónőknél tartani a szemét. Amikor a kisebbik fiú is befejezte az általános iskolát és már csak a kislány, Marika járt oda, Mari otthagyta a takarítónői állást, de miután Misi kilépett az alapítványtól újra visszament, ezúttal csak hatórás állásba.

Az elmúlt nyár folyamán Mari öccse, Bandi elszegődött egy helyi vállalkozóhoz, a rizscsomagoló üzembe betanított munkásként. Amikor az üzemmenet megkívánta, a vállalkozó felhatalmazta, hogy további dolgozókat verbuváljon. Ilyenkor a közvetlen rokonság élvezett elsőbbséget, Bandi Misiéket, illetve másik nővérét, Szilvit kérdezte meg először, akarnak-e a rizsába menni.

Egy alkalommal úgy tűnt, kevesebb a jelentkező, mint a hely (ritka eset), így hosszas rábeszélés után én is velük tarthattam. Heten alkottuk aznap a brigádot: Misi, Mari, Bandi, két fiatalasszony és egy fiatal férfi a telepről, meg én. Nyolctól fél hatig tartott a munkaidő, kétóránként tíz perc cigiszünettel és egy félórás ebédszünettel. Az üzemben nem volt senki más, csak mi – a 'nagyfőnök' vagy a 'kisfőnök' 2-3 óránként benézett egy gyors ellenőrzésre. Érkezéskor mi nők összesöpörtük az előző napról maradt kiszóródott rizst, amíg a férfiak betöltötték a csomagológépbe a fóliát. A feladatkörök a gép mellett is nemek szerint alakultak: a férfiak etették a két csomagológépet, vagyis felülről töltötték bele a rizst, mi pedig lekapkodtuk a szalagról a leforrasztott kilós csomagokat és húsz darabjával nejlonzsákokba tettük őket. A húszas zsákokat aztán megint a férfiak pakolták át a másik helyiségbe. A pozíciók cserélődtek ugyan a délelőtti folyamán, de a nemek szerinti felosztás nem változott. A cigarettaszünetben kiültünk a bejárat elé rágyújtani – az épületben a fokozott tűzveszély miatt ez tilos volt. Az ebédet a szomszédos kisebb irodaépületben költöttük el: a brigád valamennyi tagja hozott magával kenyeret és valami kenyérrevalót, ezeket most betettük a közösbe, amiből mindenki igény szerint evett. A munka második fázisában a korábbi napon bezacskózott csomagokra kellett ráütni a lejárat dátumot és utána húszasával zsákokba pakolni őket, a zsákokat pedig raklapokra halmozni és lefóliázni. A nap végén a nagyfőnök Bandi kezébe adta a fizetséget egy összegben, ő osztotta ki (még a főnök jelenlétében) a brigád tagjainak.

Misi egyik sógora, Jani a telep szomszédságában lakik egy tornácos parasztházban, magyarok között, de mindennapos kapcsolatban van a telepi rokonsággal, és nagyobbik lánya gyermekének apja is a telepről való. Jani sikeres üzletemberként emlegetik a családban, illetve olyan emberként, aki gyakran szerez alkalmi munkalehetőséget építkezéseken, karbantartásnál. Misi és Bandi ottlétünk alatt is többször mentek vele egy-egy ilyen munkahelyre.

Pénzügyi tranzakciók

Misi egyik bátyja, Andor gazdag (tehát szerencsés) ember hírében áll telep-szerte. Mindig van autója, amit gyakran cserél ugyan, de másokkal ellentétben nem azért, hogy gyorsan pénzhez jusson; lakásukban a falakat teljesen elfedik az olajfestmények; bútorikat nem használtan veszik, hanem kifizetik újonnan a valódi bőr kanapét és a koloniál garnitúrát – hogy csak néhány, számunkra is feltűnő markert említsek. Andor vagyonának eredetére vonatkozólag kétféle magyarázattal találkoztunk, adott esetben akár ugyanabból a forrásból is: kereskedőként főleg régiség és bútor forog a keze között, de hallottunk példát arra is, hogy lovat vásárolt és adott tovább (!); az így képződő tőkéből pedig kölcsönöket folyósít, elsősorban a telepen belül.

Hallottunk egy olyan pénzszerzési módszerről is, amikor valaki közvetítőként jár el egy ügyletben és valójában az információért és a befektetett időért kapja a fizetségét. Az illető megtudja, hogy valaki szeretne olcsón mondjuk tévéhez jutni és tudja, kinek van eladó tévéje. Felkeresi a potenciális vevőt (miután tájékozódott az irányár felől az eladónál), és felajánlja, hogy x összegért tud neki tévét szerezni. Szerencsés esetben illő alkudozás után megegyeznek egy olyan összegben, ami a vevőnek még megéri, de annyival magasabb az eladó által megadott áránál, hogy még a közvetítő is megtalálja a számítását. Ez abban különbözik a fentebb leírt kereskedelmi tevékenységektől, hogy a közvetítőnek nincs szüksége előzetes tőkére, hanem a vevőtől kialakított összegből veszi meg a tévét és tartja meg a különbözetet.

Nagyjából tízéves kortól a családalapításig a fiúk közül sokan kártyáznak rendszeresen egymással. Ez már önmagában is gazdasági tevékenység, minthogy tétre játszanak és a nyereményt nem feltétlenül a játékba forgatják vissza, hanem más célokra is felhasználják, előfordul azonban olyan is, hogy valaki tisztán pénzkereseti eszközként folyamodik a kártyázáshoz, méghozzá nem is játékosként hanem szponzorként, illetve befektetőként. Andor egyik fia, a 11 éves Robi tehetős apja révén általában rendelkezik befektethető tőkével, míg unokatestvérei közül ezt sokan nem mondhatják el magukról – köztük viszont van, aki egy időre legalábbis ügyes és szerencsés kártyázó hírnévre tesz szert (amíg el nem pártol tőle a szerencse), maga Robi viszont nem jó kártyás hírében áll. Így aztán felajánlja a rendelkezésére álló tőkét mindig annak az unokatestvérének, aki éppen a legsikeresebb, a nyereményen pedig megosztoznak.

3. Politika

A tágabb közösségen belüli hatalmi viszonyokról egyelőre kevésbé sikerült képet alkotni, a mintegy száz-százötven főt felölelő Horváth családon belül azonban elvitathatatlanak tűnik Andor (gazdasági befolyáson alapuló) hatalma. Amióta apjuk 2001. márciusában meghalt, Andor számít a család fejének, első számú döntéshozónak. Noha nem ő a legidősebb a fiúk közül, üzleti sikerének és ettől elválaszthatatlannak érzékelt szerencséjének köszönhetően olyan aura veszi körül, amely szimbolikusan is megtámogatja azt a nagyon is praktikus nyomásgyakorlási lehetőséget, ami abból adódik, hogy igen sokan tartoznak neki kisebb vagy nagyobb pénzüsszegekkel.

A hatalom szimbolikus kifejezésének (és – ezáltal – megteremtésének) több példáját láthattuk azon a videófelvételen, amely Andor és Misi egyik öccse, Gyuri lányának 2002. nyarán tartott esküvőjét örökíti meg. Az egymillió forint körüli költségeket nagyrészt Andor állta, cserében azonban a ceremónia számos pontján érzékeltette, hogy mindez nem jöhetett volna létre az ő hozzájárulása nélkül. Ő volt az, aki a menyasszonyt lesegítette a hintóról (amely szintén Andoré volt, az eléje fogott lóval együtt), majd bevezette a terembe. A menyasszonytánc során egy-egy családtag általában egyszer, néhány közeli rokon kétszer kérte fel a menyasszonyt,

egy-egy ötezres (távoli rokon esetében ezres) ellenében – Andor ezzel szemben hat-hét alkalommal tett a kalapba egy-egy tízezrest, és minden alkalommal jó hosszan táncoltatta az unokahúgát. Úgy vélem, mindezeknek a lépéseknek elsősorban az volt a funkciója, hogy demonstrálják Andor szerencsés mivoltát és ezzel tovább erősítsék a többiekben a vezetői rátermettségébe vetett hitet, illetve hogy pusztán a láthatóságon, a hangsúlyos jelenléten keresztül azt a benyomást keltse a jeles alkalomra igen nagy számban egybegyűlt rokonokban, hogy ő aztán "nagyon ott van", nem lesz könnyű dolga annak, aki el akarja tőle vitatni a vezető pozíciót.

4. Jog és etika

A közösség életének bűnnel és büntetéssel kapcsolatos aspektusaira vonatkozólag kevés közvetlen megfigyelésünk van, hallomásból szerzett információk alapján pedig két esetet tudunk valamilyen mértékig rekonstruálni.

Misi elmondása szerint volt egy család a telepen, amely állandóan konfliktusba keveredett a szomszédaival és kötözködő, agresszív viselkedése miatt telep-szerte nagy népszerűtlenségnek örvendett. A helyzet végül odáig fajult, hogy felmerült, hogy egyszerűen elüldözik őket, de ekkor akadt valaki, aki felelősséget vállalt értük, kockáztatva ezzel, hogy ha továbbra sem viselkednek elfogadhatóan, neki magának is el kell hagynia a közösséget.

A másik eset családon belül történt és egyes epizódjainak magunk is tanúi voltunk. Mari legfiatalabb húgának, Csurinak négy gyereke van, három különböző férfitől – az első férjét elhagyta, a második börtönbe került, ő pedig újra terhes lett és összeköltözött a születendő gyerek apjával, Tónival. Tóni azonban a három mostohagyereke (négy-, nyolc- illetve tízévesek) egybehangzó állítása szerint kegyetlenül bánt velük, verte őket, éjszakánként pedig felkelt hogy szellemnek öltözve riogassa őket. Amikor Csuri családjának, illetve rajtuk keresztül Misi családjának ez a fülébe jutott, nyomozásba fogtak: többen, több különböző alkalommal és környezetben is tapintatosan kifaggatták a gyerekeket mostohaapjuk viselkedése felől, illetve váratlan időpontokban ellátogattak hozzájuk (egy ízben velünk együtt). Amikor elegendőnek ítélték a felhalmozódott bizonyítékok mennyiségét, a két család tekintélyes férfi tagjai (Misi, Papó, Bandi, sőt még talán maga Andor is) elmentek Tóniékhoz és választás elé állították Csurit: vagy otthagyja Tónit és közös gyereküket és a három nagyobbikkal beköltözik a telepre (ahol szülei, nővérei és sógornői rajta tudják tartani a szemüket), vagy ottmarad Tónival és a kicsivel, de akkor a három nagyot elveszik tőle és a továbbiakban a nagyszülők (Papóék) illetve Misi és Mari fogják nevelni őket. Csuri az utóbbi változat mellett döntött, így a három gyerek Papóékhoz került, akiket egy idő után a gyámügyi hatóságokkal sikerült hivatalosan is gondviselőként elismertetni, de a legkisebb, Vivike az idő nagy részét keresztzüleinél, Misiéknél tölti.

5. Vallás

Rítusok

Az alább ismertetendő két rítust nem az utalja a vallási tevékenységek körébe, hogy közreműködnek bennük egyes intézményes vallások hivatásos képviselői – az ő szerepük kifejezetten marginális. A besorolást véleményünk szerint az indokolja, hogy mindkét esemény nyilvánvalóan ritualizált cselekvések köré épül, amelyek mögött (hipotézisünk szerint) a közösség világképének, ideológiai rendszerének bizonyos sarkalatos pontjai húzódnak meg.

a) Keresztelő

Mint említettem, első látogatásunk egy keresztelőhöz köthető: Mari húga, Anita felkérte Misiéket keresztzüelőnek féléves kislánya, Dzszenifer számára. A keresztelőt megelőző napon autóval átmentünk Anitaékhoz, akik akkor még a telepen kívül, a

kertvárosban laktak, hogy elhozzuk tőlük a másnapi ebéd hozzávalóit. Az este folyamán megtisztítottuk a zöldséget a húsleveshez, illetve apró kockákra vagdostuk a mintegy ötkilónyi disznóhúst a töltöttkáposztához (ez volt az eljárás a többi töltöttkáposztakészítésnél is, amelyben résztvettem Marinál, más családtagoknál, illetve a szomszédasszonynál).

Reggel hét körül megérkezik Mari anyja, Csuri és a gyerekei (ekkor a legkisebb még épp nem született meg), illetve Anita férjének, Karcsinak a három eladósorban lévő unokahúga vidékről. Később megjön Karcsi is, az esemény tiszteletére ideutazott nagybátyjával és nagynénjével (szülei már nem élnek). Mind átmegyünk a közösségi házba, ahol a rokonság többi része gyülekezik, majd ahányan három autóba beférünk (Karcsi, Misi és Mari mint leendő keresztszülők, a három vidéki unokahúg és mi ketten) elmegyünk Anitaért és a kisbabáért. Mielőtt kilépnénk a házból, Mari átveszi a kisbabát a hűtől és amikor a küszöböt átlépi vele, azt mondja: "Pogányt viszek, keresztényt hozok.". Tíz körül érünk a városba, csaknem egyórás késéssel a megadott időponthoz képest, de emiatt (kettőnkön kívül) senki nem izgul.

A katolikus templom szinte üres, a vasárnapi mise már végetért, a sekrestyéstől megtudjuk, hogy a pap elment egy közeli faluba, de kis idő múlva megjelenik és alig negyedóra alatt megejti a keresztelést. A Dzszenifer nevet nem hajlandó anyakönyvezni, kissé ingerülten megkérdezi a keresztanyát, neki mi a neve és Máriának kereszteli a gyermeket, majd megjegyzi: "Dzszenifer nevű szentet még nem ismer az egyház, de ha jól nevelik ezt a kislányt, ő lehet az első."

A közösségi házban időközben összegyűlt vagy hatvan rokon és a káposzta is megfőtt, illetve a kókuszgolyók is elkészültek. Először a férfiak és mi, vendégek ülünk asztalhoz, utána az asszonyok és a gyerekek (meg a későnjövő férfiak). Elhangzik jópár tóoszt a kisbaba, a szülők és a keresztszülők egészségére – bár fogy sör és bor is, a tóosztok mindig tömény italokhoz társulnak. A tóosztok után megkezdődik a tánc, felváltva szól oláh cigány zene (Kalyi Jag, Ternipe), Nagyecsed Fekete Szemek, illetve diszkó és rap.

Mint a jelenlévők számának alakulása és a pap által megjelölt időpont figyelmen kívül hagyása mutatja, a rítus érdemi része nem a templomi ceremónia volt, hanem a közösségi házban zajló események. Felmerülhet a kérdés, hogy akkor mi szükség van egyáltalán a nem cigány világ bevonására, miért nem intézi el a közösség az új tag felvételét 'saját hatáskörében'. Az általunk tapasztaltak szinte minden részletig megegyeznek a Stewart által a harangosi oláh cigányok keresztelőjéről írottakkal – egy újabb momentum, amely azt sugallja, hogy a rítus résztvevői oláh cigányok, vagy legalábbis érvényesnek tartják magukra nézve az oláh cigány ethoszt. Most nincs módomban ismertetni a rituális tisztátalanság fogalmának értelmezését és a bináris oppozícióknak azt a rendszerét, amelyre az oláh cigány világkép felosztja a világot – alábbi értelmezésünk szempontjából (amely lényegében Stewart gondolatmenetét követi) annak a ténynek van jelentősége, hogy ebben a rendszerben tisztának minősül a cigány és tisztátalannak a nem-cigány, illetve tisztátalannak minősül az újszülött, aki a születés aktusa által beszennyeződik. (Részletesen ld. Sutherland 1975: 224-287, Gropper 1975 :90-96, Okely 1983: 77-104, Stewart 1994: 210-239)

A keresztelő éppen azt a célt szolgálja, hogy az új jövevényt megtisztítsa és ezáltal lehetővé tegye, hogy a közösség teljes jogú tagjává váljon. Az újszülött tisztátalansága azonban a közösség többi tagjára is veszélyes, mivel ha valaki tisztátalan szubsztanciával kerül kapcsolatba, maga is beszennyeződik, ezért a szennyezettség eltávolítása kockázatos feladat. Szerencsére a definíció szerint amúgy

is lemoshatatlanul tisztátalan nem-cigány társadalomban van egy olyan vallási specialista aki (a saját ideológiai rendszerének merőben más alapokra épülő tisztaságkonceptióiból fakadóan) fel van hatalmazva egy olyan rítus elvégzésére, amelynek során az újszülött megtisztul, célszerű tehát őt megbízni ezzel a veszélyes feladattal. Nem tudni, az ő tisztátalansága fokozódik-e az aktus által, de ennek a cigányok szemében nincs is jelentősége. Ez azonban még nem jelent megoldást arra, hogy a közösségnek egyúttal be kell fogadnia az új tagot – a kívülálló által elvégzett szertartás nem helyettesíti, csak kiegészíti illetve lehetővé teszi a befogadás aktusát, amit magának a közösségnek kell végrehajtania. Erre szolgál a rítus másik, érdemi része: a közösen zajló evés, ivás és tánc, amit az új jövevény tósztok formájában történő gyakori emlegetésével tesznek specifikusan az ő ünnepévé. (Az oláh-cigány kommenzalizmus és együttes éneklés közösségépítő, -kifejező és -megtartó funkciójáról ld. Stewart 1994: 167-190).

b) Virrasztás, temetés és halotti tor

2002. decemberében váratlanul meghalt Csuri második férje, két gyermekének apja, Anti. A halál napjától a temetés napjáig a rokonok folyamatosan virrasztottak a halottas háznál (a jelenlegi közegészségügyi előírások értelmében már nem lehet háztól temetni, így a holttest mindez idő alatt persze nem ott volt, hanem a kórházban). A legközelebbi rokonok, az elhunyt anyja és testvérei gyakorlatilag a virrasztás teljes egy hetét a halottasháznál töltötték, a távolabbi rokonok pedig annyi időre csatlakoztak hozzájuk, amennyire ildomosnak tartották – hasonlóan ahhoz, ahogyan a rokonsági fok és a kapcsolat intenzitása megszabja, ki mennyi pénzt dob a kalapba a menyasszonytáncnál.

Minthogy mi csak igen marginálisan kapcsolódtunk az elhunyt családjához, Misiék sajnos mindössze másfél-két órára vittek át a halottasházhoz a temetés előtti nap estéjén. Ottlétünk alatt a háziak szendvicsekkel, üdítővel és kávéval kínálták a mintegy húsz-huszonöt egybegyűltet (persze állandó volt a fluktuáció), akik halk hangon beszélgettek, és ez éles ellentétben áll a más helyzetekben használt tekintélyes hangerővel. A témák szigorúan az elhunyt személyéhez kapcsolódtak: felidéztek, mi mindent szeretett, mivel foglalkozott, milyen jó kereskedő volt (zöldséget árult a piacon); többször is elsorolták, hogyan töltötte utolsó napját és aznapi szavai, cselekedetei mit sugallnak, vajon érezte-e előre hogy meg fog halni. A jelenlévők gondos mérlegelés után arra jutnak, valószínűleg igen. Csuri sápadtan és szótlanul ül, emésztli a büntudat amiért elhagyta férjét amíg börtönben volt – ezt onnan tudom, hogy pár nap múlva, szilveszter éjjelén elmeséli, hozzátéve, hogy Anti halála óta egyfolytában sokat rágódik rajta, jól döntött-e, de akkor úgy érezte, fontosabb, hogy a gyerekek ne legyenek apa nélkül.

A másnapi temetés koreográfiája sok tekintetben hasonlít a fent leírt keresztelőéhez, amennyiben a hivatalos (ezúttal református) ceremónia mintha megint nem játszana fontos szerepet az érintettek számára. A ravatalozóban zajló istentisztelet alatt a gyászolók többsége inkább kint álldogál a bejárat előtt a mínusz tíz fokos hidegben és halkán kommentálja az eseményeket illetve szidja a hideget. Mari és Marika azzal indokolják nekem kívülmaradásukat, hogy nem akarják látni az egyelőre nyitott koporsóban fekvő halottat, mert aztán hetekig rosszat álmodnának tőle. A sírnál a lelkész elénekel két-három zsoltárt és párperces beszédben méltatja az elhunytat, majd egy miatyánkkal zárja a szertartást. Sajnos a halotti torra már nem voltunk hivatalosak, így arról nem tudok beszámolni, de fenntartom azt a hipotézist, hogy a rítus lényegi részét a virrasztás és a tor jelenti, nem pedig a temetés.

Kisegyházak a Kaszárnyatelepen

Arról nincsenek ismereteink, milyen szerepet játszanak a telepen élők világképének, a természetfölöttihez való viszonyának alakulásában a bevett vallások és a közösséggel kapcsolatban álló kisegyházak. Az alábbiakban ezért csak a rögzítés kedvéért ismertetem azt a két megfigyelésünket, amely a kisegyházak jelenlétét dokumentálja.

A közösségi házban heti rendszerességgel tart istentiszteletet a helyi pünkösdistá gyülekezet, ilyenkor mintegy harminc ember gyűlik össze. A lelkész nem cigány és nem is a telepen lakik, ennél többet azonban nem sikerült megtudnunk sem róla, sem a közösségben betöltött szerepéről.

Nyáron egyik este futva hozták a hírt a gyerekek, miszerint "itt vannak az afrikaiak"! Mint kiderült, egy autóbusznyi koreai egyetemista érkezett a Timóteus Társaság képviseletében, akik nagy transzparensseikkel, énekelve végigvonultak a telep két főutcáján és tört magyarsággal mindenkit szívélyesen invitáltak esti műsoruk megtekintésére. A telepről mintegy százötvenen gyűltek össze megnézni a néptánc- és harcművészeti bemutatót és egy komikus pantomim-előadást, amelynek az volt a tanulsága, hogy az önző ember póru jár. Végezetül a koreai fiatalok a közösségi házban levetítették a *Jézus élete* című filmet, majd felszálltak a buszra és elmentek. A látványosságot még napokig emlegették a telepen, de más hatása rövid távon aligha volt az eseményeknek.

Kapcsolat a halottakkal

Mari egy alkalommal hosszú beszámolót tartott nekem azokról az élményeiről, amikor halottak lelkeivel és más természetfölötti ágensekkel találkozott. Arra kifejezetten büszke, hogy az apósa a halála előtt a népes családból senki másnak nem küldött jelet, csak neki. Az történt, hogy a mosógép működés közben egyszer csak elemelkedett a földtől, Mari megnézte, nem csak azért billeg-e, mert alákerült valami, de egyértelmű volt számára, hogy a mosógép valóban lebeg. Rögtön telefonált is az anyósának megkérdezni, ki van bent a kórházban az apósánál, mert éppen most küldött neki jelet – másnap hajnalban azután meg is halt. Már lánykorában is történtek vele hasonló dolgok, aztán amikor a lányával terhes volt újra rendszeressé vált, hogy olyan dolgokat látott, amelyeket körülötte mások nem és amelyeket a halottakkal hoztak összefüggésbe mindazok, akiknek beszélt róluk.

9. Az idő

Napi időbeosztás

Mivel a napi tevékenységek köre némileg más férfiak és nők esetében, másképpen alakul a napi időbeosztás is. Mari és Misi napjait megvizsgálva az alábbi mintázat rajzolódott ki számunkra, amit a rokonság és a szomszédság tagjainak életébe bepillantva nagy vonalakban rájuk is érvényesnek találtunk.

Mari hat és hét óra között kel, lefőzi a kávé, kiül a bejárat előtti lépcsőre meginni, egy szál cigi kíséretében. Felébreszti Misit és a gyerekeket, de ez nem kötelező érvényű, ha még nem akarnak felkelni, aludhatnak tovább. A délelőtti folyamán Mari kisöpri a konyhát, elmossa az esetleges előző napi mosatlant és elmegy a boltba megvenni az ebédnek valót. Itt elbeszélget a többi asszonnyal, oda-vagy visszaúton benéz hűgáihoz, anyjáihoz, anyósához vagy sógornőihez, vagy ahová még beinvitálják. Hazaérve nekilát az ebédkészítésnek, ami szinte kivétel nélkül azzal jár, hogy még legalább egyszer el kell menni további hiányzó, vagy időközben pont kifogyó hozzávalóért – vagy vissza a boltba, vagy valamelyik szomszédasszonyhoz vagy rokonhoz kölcsönkérni. Az elkészült ételből bevisz egy-egy adagot a szobába azoknak, akik éppen otthon vannak, a többit pedig a konyhában hagyja, Misi vagy a gyerekek bármikor szedhetnek belőle vagy felszólíthatják őt hogy

vigyen be nekik egy adagot a szobába. A délelőtt és a délután folyamán egyaránt érkeznek is látogatók, legalább Csuri gyerekei személyében, de nagy valószínűséggel benéz Mari anyja is, kisebb rendszerességgel valamelyik húga vagy sógornője is. Ha férfivendég jön, ami szintén gyakori amikor Misi otthon van (bár jóval ritkább, mint a nők látogatása) az Marit csak annyiban érinti, hogy be kell vigyen neki egy kávé és egy tányér ételt, egyéb interakció nincsen köztük (kivéve az apját, aki mindig leül egy időre a konyhában is beszélgetni vele, csak azután megy be Misihez). Az este során további látogatásokra kerül sor – ha éppen nem jön senki, akkor Mari megy át másokhoz, vagy valamilyen konkrét üggyel vagy anélkül. Tíz óra körül Misi, Mari és Marika általában otthon vannak és nem számítanak további látogatókra, így megágyaznak és valamivel több figyelmet szentelnek a tévének (ami reggel óta be van kapcsolva) mint a nap folyamán.

Misi esetében kevesebb szabályosságot mutat, hogy mikor kel fel. Attól függ hogy mikor megy el otthonról, hogy van-e valamilyen elintéznivalója a telepen belül vagy (kisebb rendszerességgel) azon kívül, illetve hogy átjön-e vagy üzen-e neki valamelyik másik férfi (esetleg az anyja) hogy lenne valamilyen tennivaló – ezek azonban semmilyen időbeli strukturáltságot nem mutatnak. Marihoz hasonlóan, amikor elmegy otthonról, Misi is sok helyen megáll beszélgetni, természetesen férfiakkal, de ez mintha nagyjából a szabad ég alatt zajlana és ritkábban úgy, hogy bemegy valamelyik lakásba. Hasonlóképpen, amikor otthon van, sokkal kevesebb férfi jön hozzá, mint ahány nő jön Marihoz, és amikor jön is, többnyire csak elfogyasztja a kávé és az ételt, majd távozik és többnyire Misit is viszi magával.

A gyerekek felnőttek által megszabott tevékenységei

Ezt a témát azért az időgazdálkodással foglalkozó fejezetben tárgyalom, mert ez tükrözi saját kutatási témámmal kapcsolatos egyik prekonceptiómat. Saját kultúrámban a gyerek státus egyik velejárója a viszonylag kisebb önállóság, ami magában foglalja azt is, hogy a gyermekek idejét jelentős részben a felnőttek strukturálják – minél kisebb egy gyerek annál inkább, a kamaszkor környéki szülő-gyerek konfliktusok egyik fő forrása pedig éppen az önálló időgazdálkodásra való áttérés. Amikor azt próbálom megragadni, mi is az, amitől az általunk vizsgált közösségben élő gyerekek élete gyökeresen eltér a saját családomban, baráti, ismeretségi körömben élő gyerekeitől és az általam olvasott, mainstream kultúrára szabott fejlődéslélektani művekben felvázolt modellektől, az egyik markáns különbséget éppen az időgazdálkodásban vélem felfedezni.

A gyerekek időbeosztása még a felnőttekénél is kötetlenebb, ami nem azt jelenti, hogy ne lennének velük szemben elvárások, ezekhez azonban nem társulnak időbeli keretek. A gyerekek idejének jelentős részét töltik ki olyan tevékenységek, amelyeket a felnőttek elvárásai és instrukciói alapján tesznek, ezeket azonban a legritkább esetben érzékelik kötelezettségként. Minden 6-7 évesnél idősebb gyerektől elvárják, hogy felszólítás nélkül szemmel tartsa, lekösse és szükség esetén vigasztalja, átöltöztesse vagy hazavigye a körülötte lévő nála kisebb gyerekeket, teljesen függetlenül attól, milyen fokú rokonságban vannak egymással. Ez azonban nem olyasmi, ami az adott gyereket lefoglalná vagy akadályozná abban, amit amúgy éppen csinál – egy 6-7 éves gyerek már kitűnően képes mind testét, mind figyelmét megszabni a gondjára bízott kisebb gyerek és a külvilág egyéb ingerei között.

A gyerekek rengeteg kisebb megbízást is kapnak a felnőttektől: a rokonsági foktól szintén lényegében függetlenül elszalajtják őket a boltba, vagy valamelyik rokonhoz valamit kölcsönkérni vagy tárgyakat és híreket hozni-vinni. Ezeket a kéréseket azonban ellenszolgáltatás nélkül nem kötelesek teljesíteni, amihez tökéletesen elfogadható hivatkozási alap azt mondaniuk "nincs kedvem" vagy "most

mást csinállok". Ami az ellenszolgáltatás meghatározását illeti, az éppolyan alku formáját ölti, mint bármilyen egyéb, közösségen belül zajló üzleti tranzakció. Ezekben a tárgyalásokban a gyerek teljesen egyenrangú partnere a felnőttnek és csak a saját ügyességétől függ, mit tud megkapni cserébe egy szolgáltatásért, amire a felnőtt éppen rászorul.

A gyermekfelügyelet, a háztartások közötti állandó átjárás, az egyenrangú félként történő alkudozás alapvető jelentőségűek a szocializáció szempontjából, mivel ezek mindegyike a közösség értékrendjének bizonyos kulcsmomentumait közvetíti: a közösségi támogatás szilárd tudatát, ami abból adódik, hogy egy kisgyerekre mindig odafigyel valaki; a szolidaritást és az együvé tartozást, aminél fogva természetes, hogy a javak és információk folyamatosan cirkulálnak; illetve az üzleti rátermettség, a jó tárgyalókészség, az asszertivitás fontosságát.

A nem cigányok által strukturált idő

A fenti ismertetésben nem véletlenül nem említem azt az időt, amit a felnőttek bér munkával, a gyerekek pedig az iskolában töltenek. Mindkét esetben a külvilág által szabályozott tevékenységekről, a nem cigányok által strukturált időről van szó, amely szükséges rosszként mindenki életében szerepel ugyan, de egyik intézményrendszer elvárásai sem kerültek be a közösség értékrendjébe. Nem lesz valaki attól jobb cigány (tehát jobb ember), hogy több rizst zsákol be egy óra alatt vagy jobb jegyeket kap irodalomból – ellentétben azzal, ahogy mondjuk Átány falusi magyar közösségében a jó paraszt (tehát jó ember) fokmérője "a munkában mutatott szorgalom és erőfeszítés" (Stewart 1994: 195), vagy ahogyan egy középosztálybeli családban a "jó gyerek" az, aki jól tanul.

"A cigányokkal foglalkozó antropológiai irodalom számos esetben kiemeli a cigányoknak (mindig az adott csoportnak) a bér munkával szemben tanúsított ellenállását (pl. Okely 1983:49-56, Piasere 1985:145 Formoso 2000:57-66, Stewart 1994:23-24), és a „cigány kategóriáját” gyakran a bér munkás fogalmával szembeállítva tartja megmagyarázhatónak." (Horváth 2003: oldalszám nélkül) Horváth Kata azonban az általuk vizsgált közösség bér munkához való viszonya és arról szóló diskurzusa alapján árnyalni kívánja ezt a képet: "Az elmondottak alapján állíthatjuk, hogy a bér munka és a cigány munka általános szembeállítása nem helytálló. A cigányok számára úgy tűnik nem az az elsődleges szempont, hogy a bér munka világán kívül maradjanak, hanem, hogy bármilyen tevékenységet folytassanak is, a munkával kapcsolatos bizonyos elvárásaik érvényesülni tudjanak. Ahogy elveiknek – legalábbis a szakirodalomból úgy tűnik – az sem nem mond ellent, hogy boldogulásuk érdekében időről időre gádzsót játsszanak (sőt, ez stratégiájuk lényegévé válik), úgy a bér munkában való részvétel sem áll szemben feltétlenül a saját cigányságukról vallott elképzeléseikkel. Amennyiben az eredetileg gádzsó környezetet „meg tudják szelídíteni”, cigánnyá tudják változtatni, létre tudják benne hozni egy cigány világ képét, a bér munkában való részvétel nem jelenti a munka cigány módon való megélésének halálát." (Horváth 2003: oldalszám nélkül)

Az általam fentebb ismertetett rizscsomagolóüzem-beli bér munka, úgy vélem, sok szempontból megfelel ennek a kritériumnak: a brigád csak cigányokból áll, méghozzá rokoni-ismeretségi alapon verbuválódik; a munkavégzés ideje alatt a magyar főnök nincs jelen, amikor pedig megjelenik, akkor is a cigány közvetítőn/brigádvezetőn keresztül kommunikál a cigányokkal; a cigaretta- és ebéd szünetek időtartama meg van szabva, időpontja azonban a brigádtagok közmegegyezésének függvénye; főleg pedig a közös cigarettázás-ebédelés során megvalósulhat az a kommenzalizmus, amely a közösségi ideológia fontos kifejezője-újratermelője (vö. Stewart 1994: 167-190).

Paradox módon az iskola belső életével kapcsolatban egyáltalán nincs tapasztalatom, körvonalazódik azonban előttem az a hipotézis, miszerint ott is működésbe lépnek olyan mechanizmusok, amelyek segítségével a helyzet elsöprő számbeli fölényben lévő cigány szereplői Horváth Kata szavaival élve "meg tudják szelídíteni az eredetileg gádzsó környezetet". Annyi már az eddigiekben is kiderült, hogy a Kaszárnyatelep iskolájában folynak cigány zenei és táncfoglalkozások, kérdés azonban, hogy a feltételezett megszelídítési mechanizmusokat az ilyen formális keretek között kell-e keresnünk – az nyilvánvaló, hogy nem kizárólag. Ezt a kérdést a további kutatás során érdemes lesz alaposabb vizsgálatnak alávetni.

Éves ciklus

Az éves ciklus jeles napjainak némelyikéről személyes tapasztalataink vannak, másokról csak elmondásból értesültünk. Az előbbieket közé tartozik a halottak napja és a szilveszter, amelyek megünneplésében magunk is részt vettünk, de most bővebben nem kívánok rájuk kitérni. A húsvét és a karácsony ünneplésével kapcsolatban szóbeli beszámolókra tudunk csak hagyatkozni, csakúgy mint az augusztus 15-i Mária-nap esetében, amelynek az a jelentősége, hogy Misiék lehetőleg ellátogatnak a máriapócsi búcsúba.

Életút

A fentiekben már említettem az életút három nagy fordulópontjához kötődő átmeneti rítusokat: a keresztlőt, az esküvőt és a halálhoz kötődő szertartásokat. Talán ebbe a kategóriába tartozik Misike ballagása is, aki 2002-ben fejezte be az egészségügyi szakközépiskolát (pontosabban elballagott, de eztán nem érettségizett le). Erről azonban szintén csak videófelvételt láttunk, és erősen kérdéses számunkra, van-e nagyobb jelentősége ennek a szertartásnak a család számára, vagy csak azért mutatták be nekünk az iskola által megbízott hivatásos fotós által készített felvételt, mert úgy gondolták, a mi szemünkben az fontos.

10. Megjegyzések a családfához

A Függelékben közölt családfa Misi és Mari szüleit, nagyszüleit, testvéreit, azok házastársait és gyermekeit, illetve saját gyermekeiket tünteti föl. Mari családjának grafikusán mintegy alárendelt, Misi családfájába beillesztett ábrázolását (a Horváth család számbeli fölényéből adódó praktikus megfontolásokon túl) némileg az is indokolja számomra, hogy Mari volt az, aki szülővárosát elhagyva 18 éve beköltözött a Kaszárnyatelepre, ahová szülei, két húga és egyik öccse csak az elmúlt két év folyamán költöztek utána, míg két bátyja és nővére továbbra is tőle távol élnek. Ezt a helyzetet saját maga interpretálta többször is úgy, mint kisebbségi létet egy enyhén ellenséges többségi közegben, ahol folyamatosan meg kell küzdeni a környező világ jóindulatáért – ami bizonyos mértékig nyilván az eltérő etnikai háttérnek tudható be (ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy Mari családja magyar cigány, Misié pedig oláh-cigány).

IV. Összegzés

Írásom első részében megkíséreltem felvázolni azt az elméleti kontextust, amely az általunk végzett kutatás háttéréül szolgál, illetve ismertettem a kutatás főbb technikai és módszertani jellemzőit és problémáit. A második részben leírtam a kutatott közösség otthonául szolgáló helyszínt és valamelyest igyekeztem azt is megvizsgálni, hogyan befolyásolják egyes topográfiai, történeti és infrastrukturális tényezők a közösség életét. A harmadik rész elején röviden kitértem az etnikai kategorizáció problematikájára, ezt követően pedig a fejezet tematikus tagolásánál a néprajzi és antropológiai monográfiák által használt kategóriákat követtem, míg a kutatás

fókusznaként megjelölt két témáról külön végül egyáltalán nem ejtek szót. Összegzés helyett az alábbiakban erre a döntésre szeretnék reflektálni.

Mint a bevezetőben említettem, szándékom szerint a szocializációra és a női szerepre szerettem volna koncentrálni a terepmunka során. Ez annyiból mintegy automatikusan adódott is, hogy nőként eleve csak a női szférába volt bejárásom, a nők között mozogva pedig szinte minden pillanatban tanúja voltam olyan aktusoknak, amelyeknek jelentőségük van a gyermekek szocializációja szempontjából – ami majdnem mindenről elmondható, ami gyermekek jelenlétében történik, a gyermekek pedig gyakorlatilag mindenhol jelen vannak. Ez a látszólagos könnyebbség azonban nehézséget is jelentett a látottak értelmezése és feldolgozása szempontjából. A hagyományos kategóriák (gazdaság, jog, politika, vallás) alá besorolható, aránylag csekély mennyiségű ismereteinket még nagyjából ki tudtam szűrni a terepjegyzetek tömegéből, pontosabban tudtam a terepjegyzetek bizonyos részeit ezek alá a címszavak alá rendezve lényegében nyers formában (értelmezési kísérlet nélkül) közreadni – attól tartok, írásom érdemi részében ennyit tettem és ennél ritkán többet. A fenti kategóriák használatát ezen felül azért is éreztem hasznosnak, mert segítettek számunkra végiggondolni, mik az életnek azok a területei, amelyekre vonatkozóan a legelemibb alapadatokat tetszőleges közösség vizsgálatának kezdetén célszerű felvenni.

A női szerep és a gyermekek szocializációja ezzel szemben olyannyira mindenütt jelenlévőnek, mindent áthatónak tűnik fel számomra, hogy azokra akár az összes többi tapasztalatunkat is fel lehetne fűzni, ez azonban az adatoknak olyan rendszerezését és szintetizálását jelentené, ami ilyen csekély mennyiségűnél, ilyen rövid és sporadikus tereptapasztalat esetében nem tűnik járható útnak.

A tereptapasztalat velejárója, hogy az előzetesen központinak vélt témák súlya a terepen olykor megkérdőjeleződik, helyükbe újabb kérdések lépnek. "Sok esetben a találkozás előtt még fontosnak vélt területek elvesztik jelentőségüket, mivel a megélt és megfigyelt hétköznapi világában nehezen lehet a nyomukra bukkanni, más dolgok, melyek az előzetes felkészülés során talán fel sem igazán vetődtek, hirtelen a középpontba kerülnek." (Kovai 2002: 272) Természetesen a terepmunka tapasztalatai alapján bennünk is felmerültek további kérdések, kutatandó témák. Ezek egyike az általunk 'kommunikációs bizonytalanságnak' elnevezett jelenség, 'beszéd' és 'valóság', 'akció' és 'dikció' viszonyának számunkra szokatlan alakulása, különös tekintettel arra, hogy ez lehetőséget nyújtana az összevetésre Horváth Kata és Kovai Cecília más közösségben, de hasonló témában (is) folyó kutatásának eredményeivel. Másrészt, főleg a szociológiai diskurzusban otthonosabban mozgó férjem számára nyert a terepmunka során mind nagyobb jelentőséget a tárgyakhoz való viszony kérdése, ami az egyik sarkalatos pontjává vált a szakirodalomban folyó szociológiai vitának arról, tekinthető-e önálló etnikus kultúrának a magyarországi cigányok kultúrája, vagy besorolható a szegénykultúra és így a társadalmi rétegződés kérdéskörébe. Noha tőlem mint leendő antropológustól teljességgel idegen a kérdés ilyen formában való felvetése, úgy gondolom, a tárgyakhoz való viszony antropológiai megközelítéssel is haszonnal vizsgálható – ahogy egy közösség életének bármelyik aspektusa.

Nyilvánvaló, hogy továbblépés csak egy hosszabb időtartamot felölelő terepmunka nyomán képzelhető el. Ennek során az eddigieknél fókuszáltabban kell foglalkozni a témával választott két területtel, pontosabban meg kell próbálni találni egy (vagy egy-egy) olyan vezérfonalat, amelyre felfűzhető az egyelőre még elemezhetetlen totalitásként érzékelt élmény. Ennek egyik alapvető eleme, hogy meg kell fogalmazni a témára vonatkozó hipotéziseket és a gyűjtött adatokat aszerint rendezni, milyen szerepet töltenek be a hipotézisek tesztelésében.

Felhasznált irodalom

Barany, Zoltan: *The East European Gypsies – Regime Change, Marginality and Ethnopolitics*; Cambridge University Press, 2002., Csepeli György – Simon Dávid: *Construction of Roma identity in Eastern and Central Europe: perception and selfidentification*; Journal of Ethnic and Migration Studies – megjelenés alatt., Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*; Osiris Kiadó, 2001., Gropper, Rena C.: *Gypsies in the City*; The Darwin Press, Princeton, New Jersey, 1975., Hajnal László Endre: *Nagyvárosi cigányok*, In: Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*; Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely, 2000, pp. 140-162., Hajnal László Endre: *Romák Kanadában. Kivándorlás Magyarországról az 1990-es évek második felétől*; In: Kováts András (szerk.): *Roma migráció*; MTA Kisebbségkutató Intézet – Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, 2002, pp. 41-66., Horváth Henriett: *"Meg vagyunk mi áldva velük..." A Bagon élő cigányok valósága 2003. márciusában és áprilisában*; ELTE Kulturális Antropológiai Szakcsoport. Kézirat., Horváth Kata: *"Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást!"*; In: Szarka László – Kovács Nóra (szerk.): *Tér és terep – tanulmányok az etnicitás és identitás köréből*; az MTA Kisebbségkutató Intézet Évkönyve 1, Akadémiai Kiadó, 2002, pp. 241-327., Horváth Kata: *„Cigány munka” – „gádzsó munka”*, 2003 – kézirat., Kemény István (szerk.): *A magyarországi romák*; Press Publica, 2000., Kovai Cecília: *Az átokról. "Cigány beszéd" a gömbaljaiak között*; Tabula, 2002, 5 (2), pp. 272-290., Leach, Edmund: *Szociálanropológia*; Osiris Kiadó, 1996., Malinowski, Bronislaw: *A nyugat-csendes-óceáni térség argonautái*; Café Babel, 2000, 36. pp. 43-57., Okely, Judith: *The Traveller-Gypsies*; Cambridge University Press, 1983., Piasere, Leonardo: *Mare Roma – az emberek osztályozása és a társadalmi szerkezet. Adalékok a cigányok etnológiájához*; In: Prónai Csaba (szerk.): *Cigányok Európában 2.: Olaszország – válogatás Jane Dick Zatta, Leonardo Piasere, Francesca Manna, Elisabeth Tauber, Paola Trevisan tanulmányaiból*, Új Mandátum, 2000., Prónai Csaba: *Cigánykutató és kulturális antropológia*; ELTE Kulturális Antropológia Szakcsoport, 1995., Prónai, Csaba: *The Present State of Cultural Anthropological Gypsy Studies in Hungary*; In: *Ethnic Identities in Dynamic Perspective – Proceedings of the 2002 Annual Meeting of the Gypsy Lore Society*, eds. Sheila Salo and Csaba Prónai, Budapest, Minority Studies Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 2003 – megjelenés alatt., Simon Dávid: *A magyarországi cigánykutató módszertani problémái*; Szakdolgozat, ELTE Szociológiai Intézet, 2002., Stewart, Michael: *Daltestvérek – az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*; T-Twins, MTA Szociológiai Intézet, Max Weber Alapítvány, 1994., Stewart, Michael: *The Time of the Gypsies*; Westview, 1997., Stewart, Michael S.: *Depriváció, romák és "underclass"*; Beszélő 2001/7-8, pp. 82-94., Sutherland, A.: *Gypsies – the Hidden Americans*; The Free Press; New York; 1975., Szuhay Péter – Barati Antónia *Képek a magyarországi cigányság 20. századi történetéből. "A világ létra, melyen az egyik fel, a másik le megy"*. Budapest: Néprajzi Múzeum, 1993., Williams, Patrick: *Cigány esküvő*; Új Mandátum, 2003 – megjelenés alatt.